

GRANASZTÓI GYÖRGY

Beclés Sopron XVI–XVII. századi lélekszámára

1.

A mindennapi ember képze a „város”-ról egyike a leghatározottabbaknak. Az ókor óta e képzet kézenfekvő eleme minden bizonnal az, hogy a város merőben különbözik a környékétől, környezetétől. Ha azonban egy pillanatra például a Ruhr vidéki egymásba érő iparvárosok övezetére, vagy ellentétként valamelyik gyengén fejlett ország fővárosára gondolunk, érzékeljük, hogy a „város” szó *napjainkban* mekkora különbségeket takar. Talán nem ennyire nyilvánvaló viszont az a tarkaság, amelyet a városok *múltjáról* alkotott képzetünknek kellene magában foglalnia. A fiziológiai okokon túl ebben valószínűleg az is szerepet játszik, hogy — a világosnak érzett képzet hatására — a városok múltjára vonatkozó műalkotásokban, tudományos munkákban valamilyen a városra vonatkozó tiszta definíciót szeretnénk találni. E definíció, tegyük fel szabatosan, helytől és időponttól függetlenül megállapítaná, hogy mit kell értenünk a „középkori város” fogalmán. Nos, bár elvileg nem zárhatjuk ki a definíció lehetőségét, a „középkori város” fogalma olyan tág, hogy átfogó meghatározásáról, amelyre pedig minden vele kapcsolatos tudományos kutatás közvetve vagy közvetlenül törekszik, ez idő szerint nem beszélhetünk. Ugyanakkor Henri Pirenne óta lényegében a polgári történetírás is elfogadja, hogy e leendő városfogalom legdöntőbb eleme a gazdasági mozzanat. Az interpretálható források alapján a térbeli vagy számszerű mérést szolgáló módszerek (topográfiai, demográfiai, ár- és bértörténeti stb. vizsgálatok) segítségével bebizonyítható, hogy a fogalom lényege az a folyamat, amelynek irányát ennek döntő mozzanata, a gazdasági és társadalmi mozgás szabja meg.¹

Aligha könnyebb a helyzetünk, ha csupán egyetlen város, Sopron történetét kívánjuk az előbbi, ti. a képzetből kiinduló, bizvást laikusnak is nevezhető módon megközelíteni, jóllehet az itteni, ma is intenzíven érzékelhető későközépkori és barokk atmoszféra sokakban kelti város és múlt összetartozásának jogos, de ma nem mindenütt nyilvánvaló felismerését. E felismerés azután a Sopronról alkotott képzetten keresztül ugyancsak elvezet egy, a város múltját globálisan magában foglaló modell vagy definíció igényléséhez. A történeti kutatás azonban nem tud megfelelni egy ilyen módon megfogalmazott igénynek. A legjobb esetben „csupán” képpé formálja a történeti mozgás pozitívan illetve negatívan

¹ Talán nem felesleges megjegyezni, hogy a térbeli vagy számszerű mérés és az ebből levont következtetés nem magától értetődően vezet a folyamat felvázolásához, továbbá, hogy ritkán alkalmazható több módszer egyidejűleg. Egy-egy módszer alkalmazásával viszont a város történetét csak bizonyos szemszögből tudjuk megvilágítani, ráadásul a módszer természetéből bizonyos torzítási tendenciák is adódnak az egyoldalúan statikus vagy a kizárólag a folyamatos-ságot hangsúlyozó szemléletmód felé.

ható, esetleg közömbös törvényszerűségeit, tendenciáit, sajátosságait, valamint a túlsúlyban levő egyedi mozzanatokot.

*

Sopron XVI—XVII. századi lélekszámára vonatkozó tanulmányunk e képhez (legyen az akár Soproné, akár a magyar városfejlődésé) bizonytalan ecsetvonásnak tekinthető. A város története e periódusban kevésbé ismert; bő és sokrétű (Magyarországon a városi levéltárak tekintetében egyedülállóan gazdag) forrásanyaga, szemben az 1526-ig terjedő időszakkal, kiadatlan.² XVI—XVII. századi fejlődésének irányát az egykorú általános magyarországi tendenciák és egy-egy elszórt adat alapján nagyjából fel lehet ismerni,³ hiányzik azonban a városi gazdaság és társadalom szerkezetét egy adott rövid periódusban teljes szélességben, avagy a fejlődési folyamatot több évszázadon át bemutató monográfia.⁴ A városi lakosság számára és tagozódására vonatkozó fejezet minden ilyen jellegű mű nélkülözhetetlen része. Kérdés azonban, hogy az adekvát gazdasági és társadalmi viszonyok átfogó feldolgozása hiányában a szorosabban demográfiai célpontú történeti statisztikai jellegű tanulmány megfelelő hatékonysággal tudja-e saját területét feltárni.⁵ Ezt a körülményt dolgozatunk következtetéseinél figyelembe kell venni. Ráadásul a XVI—XVII. századból rendelkezésünkre álló városi adójegyzékek, amelyek vizsgálódásunk alapjául szolgálnak, objektív okok miatt annyira sem alkalmasak átfogóbb jellegű ismeretek szerzésére, mint a korábbi századból való hasonló források.⁶

A munkánk eredményességét korlátozó másik tényező a forráskörülmények, illetve az ezekhez igazodó módszer következménye. A XVI—XVII. századi adójegyzékek alapján ui. három „pillanatképet” készítettünk Sopron adófizetőinek helyzetéről. A folyamatos demográfiai mozgást viszont, ti. a migrációt (vö. polgárkönyvek), illetve a természetes mozgást (vö. felekezeti anyakönyvek) csak a XVII. sz. második felétől lehet összefüggően megvizsgálni.⁷ Ilyen formán a

² A rendelkezésre álló lehetőségek miatt szükségképpen rövidre fogott összefoglalót ad a XVI—XVII. századról is *Mollay Károly*: Sopron vármegye vázlatos története. „Sopron és környéke műemlékei.” 2. kiad. Bpest, 1956. 39—113. l. Magyarország Műemléki Topográfiaja. 2. köt. Győr-Sopron megye műemlékei. 1. rész.

³ *Szűcs Jenő*: Das Städtewesen in Ungarn im 15—17. Jh. „La Renaissance et la Réformation en Hongrie et en Pologne. 1450—1650.” Bpest. 1963. 129., 137—148. l. *Pach Zsigmond Pál*: Die ungarische Agrarentwicklung im 16—17. Jh. Bpest. 1964. 34—36. l. *Studia Historica*. 54.

⁴ Ilyen pl. *Paulinyi Oszkár*: A Garam-vidéki bányavárosok gazdasági és társadalmi rétegződése a XVI. század derekán (kézirat), illetve *Hans Mauersberg*: Wirtschafts- und Sozialgeschichte zentraleuropäischer Städte in neuerer Zeit. Göttingen. 1960, amely Bazel, München, Frankfurt, Hamburg és Hannover fejlődését vizsgálja a XV—XIX. században.

⁵ A nagy esel történéssz, Bedřich Mendl megfogalmazásában: „Ein einigermaßen befriedigendes Bild ergibt sich erst dann, wenn man neben der Volkszahl auch die wirtschaftliche und soziale Struktur dieser Bevölkerung bestimmen kann.” Breslau zu Beginn des XV. Jahrhunderts. Eine statistische Studie nach dem Steuerbuche von 1403. Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens. 63. köt. 1929. 154. l.

⁶ Erről részletesebben vö. alább!

⁷ A természetes mozgást illusztráló evangélikus anyakönyvek (keresztelési 1624-től, házassági 1645-től, halotti 1676-tól) és katolikus anyakönyvek (keresztelési és házassági egyesén 1654-től, halotti — hézagos — 1668-tól) adatait 1760-ig bezárólag Házi Jenő foglalta táblázatba: A legrégebb soproni anyakönyvek statisztikai táblázatai. Soproni Szemle. 20. évf. 1966. 225—235. l. A polgárkönyvek vezetését 1535-ben kezdték, 1581—1611 és 1654—1677 között nem tartalmaznak adatot. (Bürgerbücher. 2. sz. Győr-Sopron Megyei Levéltár. — a továbbiakban SVLT — IV. 1003/g). A polgárkönyvekről vö. *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. 2. rész 4. köt. Sopron, 1936. 285—287. l.

három pillanatkép alapján kell következtetnünk a demográfiai folyamatra. A kutatáshoz biztatást jelenthetnek Pirenne szavai, aki a demográfiát a „talán legfontosabb” társadalomtudománynak tekintette.⁸

Szücs Jenő a városi kézművesség és annak a városi gazdaságban elfoglalt helye szempontjából (figyelemmel természetesen a lélekszámra is), Fügedi Erik történeti statisztikai szempontból dolgozta fel a XV. századi soproni adójegyzékeket, amelyeket Házi Jenő adott közre.⁹ Az 1527 utáni időszakban a városi lakosságra kivetett évi adót tartalmazó jegyzékek, bár egy-egy év hiányzik, nagyjából összefüggő sorozatot alkotnak a XVIII. század végéig.¹⁰ Ezeket a városi jegyzők készítették, s mint Házitól tudjuk, az egyes kerületek adószedői a beszedés céljaira megkapták saját részük jegyzékének másolatát.¹¹ 1636 után egyszerűsítették a rendszeren, a kerületi adókönyvekből kivágták a lerovást igazoló nyugtát s az így megcsontított, egy-egy adókerületet tartalmazó füzeteket őrizték meg.¹² 1687-től az adóreformmal összefüggésben új rendszerű könyvet kezdtek vezetni. Valószínűleg a reform technikai lebonyolítását kívánta a városi vezetés megkönnyíteni, amikor 1686-ban megegyeszer visszatért a század eleji módon vezetett jegyzék típusához.

A sorozatból munkánkhoz három jegyzéket választottunk ki. A választás tetszőleges, amely egyrészt igyekszik elkerülni a rendkívüli körülmények hatását kinyomozhatatlan módon tükröző (például egy-egy nagy tűzvész évében készült) források használatát, másrészt tekintetbe veszi, hogy később a Sopronnal kapcsolatban nyert adatokat más magyar városok, hasonló módon szerzett adataihoz fogjuk hasonlítani. Minthogy a XV. század derekától Fügedi Erik említett tanulmánya, a XVIII. századról (1734, 1777—82, 1784—87) pedig Thirring Gusztáv könyve¹³ tartalmaz hasonló adatokat, az időpontoknak lehetőleg ezekhez is igazodniuk kell. Végül, de nem utolsósorban, olyan adójegyzéket kellett választanunk, amelyek a többiekhez képest könnyebben olvashatók, hogy így csökkenthessük az elnézésből adódó hibák számát.^{13a} Mindezek alapján a XVI. század közepéről az 1552-es, a XVII. század első feléből az 1633-as, a XVI. század végéről pedig az 1686-os adójegyzék mellett döntöttünk. Utóbbi választására szorított különben, hogy a középkori módon készült soproni adójegyzékek közül ez az utolsó, e körülmény tehát néhány hasznos összevetést tesz lehetővé az 1687-es adókönyvvel.^{14,15}

⁸ Függetlenül attól, hogy a megállapítás mennyire vitatható, hadd idézzük a nagy belga történész szavait: „La démographie est peut-être la plus importante des sciences sociales, puisque c'est elle qui, nous renseignant sur la densité de la population, nous permet du même coup d'apprécier les ressources d'un milieu humain et nous fournit le moyen d'aborder dans les conditions suffisantes d'exactitude l'analyse des phénomènes sociaux qu'il présente.” Les anciennes démocraties des Pays-Bas. 2. kiad. „Les villes et les institutions urbaines.” 1. köt. Paris—Bruxelles. 1939. 211.

⁹ Szücs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bpest. 1955. Fügedi Erik: Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai. Történeti Statisztikai Közlemények, 1. évf. 1957. 1—4. sz. és 2. évf. 1958. 1—2. sz. 1—3. rész.

¹⁰ SVLT. Oe XLII et RR., XLIII et SS., XLVI. számok alatt.

¹¹ Házi: Sopron. 2. r. 4. köt. Bevezetés IX—X. l.

¹² Ez az anyag még rendezetlen, jelenleg hiányosnak látszik.

¹³ Thirring Gusztáv: Sopron városa a XVIII. században. Népesedés és gazdaságtörténeti tanulmány. Sopron, 1939.

^{13a} Számos adójegyzékben ui. az adóösszeg lerovását úgy jelölték, hogy az illető sorát vastag vonallal kihúzták.

¹⁴ Alább még részletesen szó lesz a különbségekről.

¹⁵ Felvethető, hogy e relative egységes, meglehetősen nagy időszakot átfogó, lényegében közös elv alapján vezetett forráscsoportból nem lett volna-e helyénvalóbb a szociológiai kutatá-

A három kiválasztott adójegyzék közül az 1552-es¹⁶ 40 lapból, az 1633-as¹⁷ 70 lapból, az 1686-os¹⁸ 69 lapból álló füzet. Jellegük illusztrálása céljából bemutatjuk mindhárom adójegyzék tizedik oldalának első tizenkét bejegyzését:

1552. évi adójegyzék, 10. lap. (Külváros. Második negyed, 1. Ansag)	fl.	ort
„Mert Lederer	2	—
im Zehhauss Sigmund genannt	—	1
Hainrih Shmidin mit ihrem sun	4	—
Jörg Tisler	2	—
ib. Matthias Unger	—	1
Ruprecht Suester	1	3
ib. Caspar Linnadtner	2	—
in des Herrn Christoff Humel Mairhof		
ib. Cristoff Strauß	—	1
ib. Ambroß Shivreiter	—	1
Hanns Besser	2	—
ib. Thomann Paunzer	—	1”

Az oldal összesen tizenkilenc bejegyzést tartalmaz.

1633. évi adójegyzék, 10. l. (Külváros. Második negyed. 1. Ansag)	fl	ort
”Padthauß	0	—
ib. Hannß Peßler	10	—
Georg Gailer	9	—
ib. Zühnerisse Curatela	3	—
Wizkelety János	6	2
ib. Abraham Pidner	2	—
ib. Urban Holst	2	—
ib. Writ Möyses	1	—
ib. Ander Payrs Kindth	7	—
Petter Payr	10	—
ib. ein sneider Georg Fleisker	1	—
Zehauß	0	”

Az oldal összesen huszonnyolc bejegyzést tartalmaz.

sokban is alkalmazott statisztikai módszert pl. a „kvalifikált véletlen” elve alapján választani. (Tegyük fel az 50-nel osztható évszámú adókönyveket választottuk volna, illetve ilyennek hiányában az ahhoz képest előre legközelebb esőt.) Túl a kivitelezés gyakorlati nehézségein, megítélésünk szerint ez az elv csak horizontálisan alkalmazható, vagyis akkor, ha nagyjából *egyidőben* lezajló jelenségek, tények stb. szociológiai jellegű megközelítéséről van szó.

¹⁶ Lad. XLII et RR. Num. 3. (SVLT). Címe: Anschlag der Steuer so bey gemainer Stat Odenburg beschriben worden. Actum auf dem Rathauss an Sanct Johannis Tauffers Tag, das ist den 24. tag Junii und im 52.

¹⁷ Lad. XLIII et SS. m. 2/17. (SVLT). Címe: Steuer Register de Anno 1633 Umgeschlagen de 8 Decembris Anno 1634.

1686. évi adójegyzék, 10. l. (Külváros. Első negyed. 3. Ansag)

	fl	den.
„M: Hannß Forßhueber	7	67
Mihael Bellesich	3	60
Georg Graff	1	13 ¹ / ₂
Andreas Kersnaicz	3	—
ib. Samuel Kibler	3	—
H. Emericus Deszwet	3	—
M: Georg Kalcsich	4	44
Dionisius Viziak	5	25
Hannß Graff	3	27
H. Franciscus Greuß	3	—
ib. Urban Kaulberger	—	12
ib. Hannß Shuster	—	84 ⁷

Az oldal összesen tizenhárom bejegyzést tartalmaz.

Az előbbiekből mindenekelőtt megállapítható, hogy nagyjából a középkorban Sopronban, sőt tovább menve, szinte egész Európában használatos azon jegyzék típussal van dolgunk, amely a város által az adófizetőkre *hivetett* adóösszegét tartalmazza.^{19,20} Mindhárom szoros topográfiai rendben, házról-házra haladva egy összegben kifejezi a jegyzékbe felvett személyek adókötelezettségét a kérdéses évben. A várost négy negyedre (Quart), azon belül négy-négy alkerületre (Ansag), továbbá az ún. Stadt-ra osztják. A négy negyed alkotja együttesen a külvárost (Vorstadt), a Stadt azaz belváros a XVII. század elejétől külső körre (Ausser Kraiss) és belső körre (Inner Kraiss) oszlott. A területi beosztás a középkor óta nem változott, s 1784-ben, a II. József uralkodása alatt végrehajtott népszámlálás is még ezt követte.²¹

Mit tudhatunk meg ezekből az adójegyzékekből? Egyrészt megállapíthatjuk az adófizetők számát, különbséget tehetünk háztulajdonosok és bérlakók között (utóbbiakat az „ibidem” „ib” rövidítés jelöli).²² Feltüntetik továbbá a jegyzékek, hogy az adófizetők közül ki özvegyasszony,²³ családtag,²⁴ kiskorú örökös

¹⁸ Lad. XLIII. et SS. mr. 2/24. (SVLT). Cím nélkül.

¹⁹ Vö. *Házi*: Sopron. 2. r. 4. köt., továbbá *Kováts Ferenc*: Városi adózás a középkorban. Pozsony, 1900. 8—9. l. Egyéb példák: *Otto Richter*: Zur Bevölkerungs- und Vermögensstatistik Dresdens im XV. Jh. „Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde.” 2. köt. 1881. 283. l. (1488 és 1503), *Mendl*: Breslau. *Mauersberg*: Zentraleuropäische Städte. 22—75. l. Vö. még *Roger Mols S. J.*: Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIV^e au XVIII^e siècle. Louvain, 1954—1956. 1. köt. 16—70. l.

²⁰ Az adójegyzékek jellegét elemzi *Fügedi*: Stat. forrás. 1. r. 47. l.

²¹ Az adójegyzékek által követett útvonalat ld. *Mollay*: Sopron vm. 55. l. vmint *uő.*: Sopron a középkor végén. Soproni Szemle, 10. köt. 1956. 32—33. l., továbbá *Thirring*: Sopron, XVIII. sz. 32—33. l. térképek. Nem térünk ki az adóbehajtás módjára, erről vö. *Házi*: Sopron. 2. r. 4. köt. Bevezetés II—IV. l., *Mollay*: Sopron vm. 55. l., *Thirring*: Sopron, XVIII. sz. 205—206. l., *Tirniz József*: Sopron szabad királyi város külső tanácsa, 1526—1711 (kézirat).

²² *Fügedi*: Stat. forrás. 1. r. 49. l.

²³ Példák: 1552: Hainrih Shmidin (10. l.), Steffan Shedl und sein mueter (17. l.), ain wittib (29. l.) stb., 1633: Georg Dietrichin (3. l.), Philip Mühlueberin die Jünglin (17. l.) stb., 1686: Thomas Perrzin (20. l.), fr. Prisomanin hauss auf der Platz (41. l.) stb.

²⁴ 1552: ib. (Sixt Drittes) aiden soll zallen . . . (16. l.), ib. (Philip Zimmermanns) sun (26. l.) stb., 1633: ib. (Hanns Zauklers) sohn (24. l.) stb., 1686: Hanns Presich, sein brueder (46. l.) stb.

vagy gyámolt,²⁵ esetenként jelzik, ha valakinek a majorjáról,²⁶ avagy városi, egyházi területi objektumokról stb.²⁷ van. szó Kiderül, melyek voltak az adófizető céhek.

Másrészt, a nevek mellett szereplő adóösszegeből megtudhatjuk, hogy kit mekkora adó terhelt, kik voltak mentesek a három különböző időpontban.

Néhány döntő kérdésre azonban nem kaphatunk feletetet. Mindenekelőtt a jegyzékek nem adják meg a városi lakosság számát, erre csak az adófizetők számának figyelembevételével közvetett úton lehet következtetni. A közvetett út azt jelenti, hogy legalább felületes képet kell alkotnunk a város gazdasági-társadalmi struktúrájáról, majd a szerzett ismeretek birtokában kell döntenünk, hogy a rendelkezésre álló történeti-statisztikai módszerek közül melyiket választjuk a lakosság számának meghatározásához.

További nehézség, hogy az esetek jó részében nem derül ki, mi az adófizető foglalkozása. A foglalkozásnevek ui. már a XV. század derekán sem mindig fedik a tényleges foglalkozást.²⁸ A XVII. századi soproni adójegyzékek esetében egyértelmű a helyzet. Valahányszor a jegyzék a foglalkozást is feltünteti (kizárólag kis adót fizető személyekről van szó, akik feltehetően kontárok), a személy neve nem egyezik vele. 1633-ban például az első negyed 3. Ansagban „ib. ein tuehmaher Gregor Süebl” (7. l.), a második negyed, 1. Ansagban: „ib. ein sneider Georg Fleisher” (10. l.), a negyedik negyed, 1. Ansagban: „ib. ein kirsner Mert kuhelmeister” (29. l.) stb. szerepel, s hasonló a helyzet 1686-ban is (például a második negyed 2. Ansag: „Melhior Taßner glaßer” [20. l.] stb.) Az 1552-es adójegyzékben nem található hasonló eset, ezért a kérdésre ezzel kapcsolatban alább még visszatérünk.

Bizonytalanok maradunk abban a tekintetben is, hogy a feltüntetett háztulajdonosok (akiket a XV. században még 'item' szóval jelöltek, de a megjelölés 1552-ben már nem szerepel) valóban mind egy-egy önálló házat laktak-e. A kérdésre az 1686-os jegyzékkel kapcsolatban határozott választ ad az 1687. évi adókönyv²⁹. Ha ui. összevetjük az itt felvett házak számát az 1686-os adójegyzék megfelelő adatával, kiderül, hogy

— az adókönyvbe felvett házak száma 1687-ben: 604

²⁵ Gyámoltak (curatela, pupill) az 1552. évi adókönyvben még nem szerepelnek. 1552: ib. Peter Daum erben (24. l.) stb., 1633: ib. (Hanns Zauklers) Sohn (24. l.) stb., 1686: Hanns Unger ein pupill (1. l.), ib. Johann ein dieneriss erben (12. l.) stb.

²⁶ 1552: in des Herrn Christoff Humel Mairhof (10. l.) stb., 1633: Johann Endress Mayerhoff (7. l.) stb., 1686: Titl. Herr Burgermaisters Mayerhoff (11. l.) stb.

²⁷ 1552: im Zehauss . . . (10. l.) stb., 1633: Spittelkeller (11. l.), Elendt Zehauss (12. l.) stb., 1686: Elend Zehauss (20. l.), Spitalhauss (19. l.) Rathauss (59. l.) stb.

²⁸ Fügedi: Stat. forrás. 1. r. 61. l. a nevek alapján való következtetést 1459-ben nem tartja elegendőnek. Mendl: Breslau. 89. l. pedig 1403-ban nem tartja kielégítőnek a módszert, s részben az iparosok kereseti adója alapján következtet. Kováts: Városi adózás. 162—163. l. megállapítja, hogy Pozsonyban a telekkönyv bejegyzései alapján a XV. század végéig volt gyakorlatban az iparosok családnévének mellőzése, másszóval az, hogy az illetőket csak foglalkozásuk után nevezték meg. Szücs: Városok és kézművesség. 45—46. l. 107. sz. jegyz. a XIV. század utolsó évtizedeiben kezdett s a XVI. század első harmadáig végzett elemzéseiből azonban ezt a módszert alkalmazza, abból kiindulva, hogy a kijegecesedett családnév e korban mindenképp a város előkelő rétegére, másrészt a nagyszámú szőlőtulajdonosra, bortermelő és kereskedő rétegre volt jellemző.

²⁹ Lad. XLIII et SS. Num. 16. (SVLT).

— az adójegyzékbe felvett „háztulajdonosok” és házak száma 1686-ban: 643³⁰.

A különbség 39. Ez csekély szám (kb. 6⁰/₀), de elvben nem zárhatjuk ki, hogy például valamilyen nyomornegyed, afféle „bidonville” létezésére utal. A negyedenkénti összevetés során azután kiderül, hogy e különbség megszlik közöttük.

A háztulajdonosok és a házak száma

	1686	1687	Különbség
1. negyed	95	92	3
2. negyed	159	140	19
3. negyed	131	127	4
4. negyed	140	139	1
Külváros	525	498	27
Külső kör	54	50	4
Belső kör	64	56	8
Belváros	118	106 ³¹	12
Összesen	643	604	39

A táblázat alapján kétféleképpen következtethetünk: vagy feltételezzük, hogy olyan „házak” maradtak ki az 1687-es felvételtől, amelyek nem ütötték meg a kívánalmak legalsó szintjét sem (azaz például viskókról van szó), vagy nem egész, hanem részházaknak tekintjük őket. Az első feltételezésnek ellentmond már az is, hogy a szegényebb negyedekben mutatkozik a legkisebb különbség.³² Vessünk azonban egy pillantást például a második negyed házainak jegyzékére 1686-ban ill. 1687-ben. Mindkét jegyzék házait sorszámmal láttuk el, s a sorszám, illetve a tulajdonos neve alapján összehasonlítást teszünk. A háztulajdonosok

³⁰ 1633-ban illetve 1552-ben a helyzet a következő:

1633:	612 ház
1552:	512 ház

Az 1633. évi tehát ugyancsak felülmúlja a megfelelő 1687-es adatot.

³¹ *Házi Jenő*: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. Soproni Szemle, 19. évf. 1965. 127—141. l. és 223—234. l., részletesen ismerteti az egyes házak történetét család-történeti kutatásai alapján. A belvárosban összesen 108 házat említ, ezek közül azonban egy (Házinál a 19. sz.) csak később épült fel, ahogy azt Házi is megjegyzi (134. l.). Nem számítottuk ide továbbá a ferences kolostor épületét (Házinál 107. sz.).

³² Az egy főre eső adó átlaga negyedenként a következő volt:

1. negyed	2,39 fl
2. negyed	3,19 fl
3. negyed	2,31 fl
4. negyed	2,89 fl
Külváros	2,75 fl
külső kör	7,20 fl
belső kör	5,64 fl
Belváros	6,46 fl
összesen	3,38 fl

túlnyomó többsége mindkét évben ugyanaz, néhány esetben kiderül, hogy időközben eladás vagy öröklés történt, továbbá elszórtan felbukkannak, éppen a sorszámkülönbözetek alapján megállapíthatóan a részházak tulajdonosai, akik az 1687. évi adókönyvben nem szerepelnek. A legtöbb eset az 1. Anságban található, összesen 9. Adójuk 2 fl. 90 dénár és 50 dénár között ingadozik, a 2. Anságban 7 eset 2 fl 50 dénár és 50 dénár közötti adóval, a 3. Anságban 1 eset, 2 fl 86 dénár, a 4. Anságban 2 eset 48 és 40 dénár adókötelezettséggel. A negyed egy főre eső adóátlaga 3 fl 19 dénár. Az átlagosnál szegényebb adófizetőkkel van tehát dolgunk, közülük egyesek kifejezetten szegények, de a kirótt adóból következtetve hatszoros vagyontlérés van a leggazdagabb, ill. a legszegényebb között. Mindez kizárja azt a feltételezést, hogy az 1686-os adójegyzék tükröznék híven a tényleges házállományt, szemben az 1687-essel, amely a szegényes viskók tulajdonosait kihagyta volna. 1687-ben egyébként a legalacsonyabb házadó 2 ort 50 dénár volt.³³ Marad tehát a második, kényelmetlenebb következtetés, hogy ti. az 1686-os, ill. az összes ezt megelőző ilyen típusú adójegyzék tünteti fel a ház- és a részház tulajdonosokat. Ilyenformán a házak számára csak megközelítő becsléseket tudunk tenni, pontosabban a háztulajdonosokra vonatkozó adatokból néhány százalékot levonandó. A továbbiakban azonban a rövidség kedvéért az adófizetők e kategóriáját a háztulajdonosokénak fogjuk tekinteni.³⁴

Más természetű nehézségekkel találkozunk a kivetett adóösszegek elemzése során. Már első kérdésünkre ugyanis, hogy ti. mit takar az adózók neve mellett szereplő összeg, nehéz szabatos feleletet adni. Kétségtelen, a kivetett adóról van szó. Kováts Ferenc mélyreható, kitűnő elemzése azonban már bebizonyították, hogy a városi lakosságra kivetett adó, amely csupán egyik fajtája volt a városi terheknek, maga is összetett, több elemből állt.³⁵

Házi, Szűcs és Fügedi a XV. századi Sopronban is kimutatta, hogy az egyes személyekre kivetett adóösszeg a vagyon, ill. a kereset felbecsülése alapján történt.³⁶ E felismerést alátámasztotta a XV. századból fennmaradt három adóalap jegyzék, amelyek segítségével nemcsak a különböző adónemek, hanem a városi lakosság vagyona, az adókulcs stb. is megállapíthatók. Az iparüzőkre kivetett speciális kereseti adó elkülönítése segítséget ad például a városi kézműves réteg bemutatásához. Minderre azonban nem nyújt módot a rendelkezésünkre álló három adójegyzék, s ezért nem vállalkozhatunk a lakosság foglalkozás szerinti vizsgálatára sem 1552-ben, amelyhez ui. az egyik legfontosabb eszköz éppen a kézművesekre kirótt kereseti adó ismerete lenne. De nem vehetjük alapul a XV. századi helyzetet akkor sem, ha például meg akarjuk határozni, hogy milyen adóketési kulcsot alkalmaztak Sopronban a XVI—XVII. században. 1459-ben minden adófizető vagyona 2,5⁰/₀-ával járult a városra kivetett adó összegéhez, 1463-ban a kulcs 1,67⁰/₀, 1468ban 3,33⁰/₀ volt, azaz erősen ingadozott.³⁷ Nem

³³ Az adójegyzékekben szereplő pénznemekről vö. alább 59. sz. jegyz.

³⁴ A Sopron történetével foglalkozó irodalom a részházak problémájának bő teret szentelt már. A fogalom ilyen értelmezése, hogy ti. több tulajdonos között reálisan megosztott házat jelent, általánosan elfogadott. Vö. *Veszélka László*: Sopron régi németsege és a német nyelv feltűnése a városi kancelláriában. Sopron. 1934. 45. l., *Thirring*: Sopron, XVIII. sz. 64—71. l. *Házi*: Sopron. 1. rész. 1. köt. 183—190. l. (az 1379. évi telekkönyv!), továbbá *Kováts Ferenc*: Pressburger Grundbuchführung im Spätmittelalter. Weimar. 1918. (Klny.), aki az 1439—1517. évi pozsonyi telekkönyvben mutat ki hasonló jelenséget.

³⁵ *Kováts*: Városi adózás. 2. és 3. fejezet.

³⁶ *Házi*: Sopron. 2. r. 4. köt. VI. l. (táblázat), *Szűcs*: Városok és kézművesség. 62—66. l., *Fügedi*: Stat. forrás. 2. r. 24—27. l.

³⁷ *Házi*: Sopron. 2. r. 4. köt. V. l. *Fügedi*: Stat. forrás. 2. r. 22. l.

állíthatjuk tehát, hogy — tegyük fel — 1552-ben e kulcs 2,5⁰/₀ volt. Szilárd meghatározást csak a három adójegyzeccsel egykorú adóalap-kimutatás segítségével adhatnánk, ilyen azonban nem állt rendelkezésünkre.³⁸ Tanulmányunk szűkebb keretei nem engedik, hogy az adózóképesség problémakörének, vizsgálatába is belebocsátkozzunk, jóllehet az adójegyzecek bizonyos bejegyzései ehhez kétségtelenül támpontot adnak.

Bármennyire is egzakt forrásoknak látszanak tehát, az adójegyzecekből valójában inkább relatív számszerű összefüggések elemezhetőek ki. Ezért például eleve el kell vetnünk az 1552-ben, 1633-ban és 1686-ban kirótt adóösszegek egybevetését. A gabonaárak alakulása alapján bizonyos hipotetikus összehasonlításokat lehet ugyan végezni a pénzümrlés érzékeltetése céljából, azonban ezek csak a valóságos tendenciát jelző utalásoknak tekinthetők.

Hogyan végezzhetjük el tehát feladatunkat? A XV. század közepéről és a XVII. század végéről rendelkezésünkre álló adatok segítségével kísérletet teszünk a város termelési-foglalkozási struktúrájának jellemzésére. Ezután, a kivetett adóösszegek alapján felvázoljuk az adózó lakosság vagyoni tagozódását a három említett időmetszetben, hogy képet nyerhessünk a társadalmi rétegződésről. Az így szerzett ismeretek birtokában végül megállapítjuk a lakosság számát, amihez más városok analóg eseteit kell figyelembe vennünk.

2.

A magyar városfejlődés XV. századi folyamatát, ellentmondásaival együtt, Szűcs Jenő rajzolta meg, s következtetéseivel éppen Sopron helyzetének alakulása szolgáltatta az egyik legfontosabb kiindulópontot. A XV. századi Sopron gazdasági arculatának az a jellemzője, hogy többi vezető városunkkal együtt elérte, sőt túlhaladta azt a határt, amelyen túl egy középkori város már ipari városnak tekinthető. Gazdaságára azonban speciálisan a szőlőgazdaság és a borkereskedelem volt a jellemző, s ez a körülmény a tőlünk nyugatra fekvő nagy városokhoz képest eltérő struktúrát eredményezett.³⁹ A XV. század középső harmadában (1458) lakosainak száma kb. 2800 fő, ami hektáronként nagyjából 24 főt jelent; csak a Belvárosra számítva a laksűrűség kb. 43 fő hektáronként. Ugyanez az adófizetőkre vonatkoztatva a Kül- és Belvárosban együttesen átlag 6,1, csak a Belvárosban 15,3 adófizető/hektár.⁴⁰ Néhány külföldi példa az arányok

³⁸ Jobb híján elvben figyelembe vehetnénk a fennmaradt végrendeleteket, hagyatéki jegyzőkönyveket. Ezek azonban egy-egy elszórt esetet tartalmaznak a keresett időpontban, pontatlanok, gyakran nem adják meg az ingatlanok értékét, a keresetre nem nyújtanak felvilágosítást. Ezenkívül a becsült érték korántsem azonos a piaci értékkel, s ez a nehézség tovább bonyolítja az adóösszeg mögött szereplő vagyonnal, keresettel kapcsolatos számításokat, tehát az adóalap keresését. Így a végrendeletekben, inventáriumokban található elszórt adatok, túl azon, hogy kisszámúak és pontatlanok, nem feltétlenül az adókivető szervek becslésén alapuló értéket tartalmaznak, vagyis inkább zavarnak, mint segítenének. Vö. *N. Kiss István: Az ár- és bértörténet kérdése Magyarországon 1550—1650 között. Történelmi Szemle, 6. évf. 1963. 148. l.*

³⁹ *Szűcs: Városok és kézművesség. 111. ill. 56. l.*

⁴⁰ *Fügedi: Stat. forrás. 1. r. alapján a lélekszámadról ld. alább vmint 110. sz. jegyz. A területszámítás saját mérés, hozzávetőleges, amelyet még egy pontosabb méréssel korrigálni kell. Figyelembe kell továbbá vennünk, hogy a város területe a külső falgyűrű alapján határozható meg, amelyet a XVII. század elején építettek (Sopron külváros és belváros együtt: 120 ha, a belváros 10,1 ha). Mint alább látni fogjuk, a külváros adófizetőinek aránya a fal megépítése után nem változott jelentősen a belváros már régóta fallal védett adófizetőinek számához képest. A Sopronnal foglalkozó irodalom egyébként elfogadja, hogy a külváros területe a XV. században nagyjából már megegyezett a XVII. századival (vö. fentebb 21. sz. jegyz.).*

érzékeltetése céljából: *Albi* (1343): 114 házt./ha, *Die* (Franciaország — 1450): 17 házt./ha,⁴¹ *Boroszló* (1403): 19 adófiz./ha,⁴² *Erfurt* (1511): 26 házt./ha, *Lübeck* (1460): 49 házt. illetve 201 lakos/ha, *Nürnberg* (1431): 31 adófizető és 165 lakos/ha, *Danzig* (1415): 77 lakos/ha,⁴³ *Ypern* (1431): 91, (1491): 66 lakos/ha⁴⁴. A XVI. század előtt Ammann szerint a lélekszám szempontjából a 10—50 ezer lakosú városok tekinthetők nagyoknak, a 2—10 ezer lakosúak közepes nagyságúak, míg kis városokkal 2 ezer lakosig számolhatunk.⁴⁵ Példák: Párizs (1328): 213 ezer, *Toulouse* (1405): 19 ezer, (1430): 8 ezer,⁴⁶ *Pavia* (1480): 16 ezer, *Freiburg i. Ü.* (1444): több mint 5 ezer,⁴⁷ *Bázel* (1454): 8 ezer,⁴⁸ *Dortmund* (1500 körül): 4500 lakos.⁴⁹ Nyilvánvaló, a város jelentősége és lakosainak száma között nincsen abszolút összefüggés, bár jellegének megértéséhez közelebb visz a hektáronkénti lakosság-szám összevetése. Lélekszáma, de főleg a laksűrűség alapján Sopront a kis-közepes európai városok közé sorolhatjuk, a laksűrűség mutatója még a Belvárosban is csak gyengén közepes.

Ez utóbbi sajátosság össze kell, hogy függjön a mezőgazdaság, túlnyomóan a szőlőgazdaság nagy szerepével. 1433-ban az adózók 61,60%-a volt például szőlőtermelő, a gabonatermelés ezzel szemben lényegesen csekélyebb szerepet játszott. Az iparosság jelentősége a század első két évtizedében hirtelen nőtt meg, s 1440-ben a lakosok 24,30%-a foglalkozott kézművességgel (1458—59-ben már csak mintegy 20%/o).⁵⁰ 1458—59-ben a kivetett adó 89,00%-a volt vagyonadó, 11,00%-a kereseti adó.⁵¹

A soproni kézművesség jellegét piaca határozta meg. Miközben a termelt bor 40%/o-a a külkereskedelemben, 40%/o-a belföldön került értékesítésre, a város kézművesei elsősorban a parasztság számára készítettek árucikkeket, amelyek túlnyomórészt a hetivásárokon keltek el, részben az országos vásárookra kerültek. Ezekben azonban az áruforgalom zöme a távolsági kereskedelem áruira összpontosult.⁵² A városi ipar jellegét jól illusztrálja a 285. lapon levő táblázat.

A második oszlop adatait is figyelembe véve világosan kiderül, hogy a helyi piacra termelő iparágak (élelmiszer és ruhaipar) játszották a vezető szerepet, s egyúttal a foglalkoztatottság is ezekben a legnagyobb. Érdemes az iparosok százalékos megoszlására vonatkozó adatokat összevetni Mendl táblázatával, amely több nagyobb európai várost állít párhuzamba ebből a szempontból:

⁴¹ *Mols.* 3. köt. 190. l.

⁴² *Mendl*: Breslau. 156. l.

⁴³ *Deutsches Städtebuch.* 1. köt. Stuttgart—Berlin, 1939.

⁴⁴ *Henri Pirenne*: Les dénombrements de la population d'Ypres au XV^e siècle. 1412—1506. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte.* 1. köt. 1903. 27. l.

⁴⁵ *Hektor Anman*: Die Bevölkerung von Stadt und Landschaft Basel am Ausgang des Mittelalters. *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde,* 49. köt. 1950. 51. l. idézi *Mols.* 2. köt. 40. l.

⁴⁶ *Elisabeth Carpentier—Jacques Glénisson*: Bilans et méthodes: La démographie française au XIV^e siècle. *Annales E. S. C.* 1962. 100., 116. l. Párizssal kapcsolatban vö. *Bronislaw Geremek*: Paris, la plus grande ville de l'Occident médiévale? *Acta Poloniae Historica.* 18. köt. 1968. 34—37. l.

⁴⁷ *Karl Helleiner*: The Population of Europe from the Black Death to the Eve of the Vital Revolution. *The Cambridge Economic History of Europe.* 4. köt. Cambridge, 1967. 34. ill. 16. l.

⁴⁸ *Mauersberg*: *Zentraleuropäische Städte.* 23. l.

⁴⁹ *Erich Keyser*: *Bevölkerungsgeschichte Deutschlands.* 2. kiad. Leipzig. 1941. 374. l.

⁵⁰ *Szücs*: *Városok és kézművesség.* 55., 45—46. l., *Fügedi*: *Stat. forrás.* 1. r. 61—63. l.

⁵¹ *Fügedi*: *Stat. forrás.* 2. r. 43. l. (10. sz. táblázat). A vagyonadó magában foglalja a házbirtokra, szőlő- és földbirtokra (szántó, rét) kivetett adót.

⁵² *Szücs*: i. m. 56. l.

Az iparosok számának és adójának aránya iparáganként (1458)⁵³

Iparág	Fő „	Adó %
Vas és fémipar	11,7	8,8
Szövőipar	9,7	9,1
Bőrpar	6,9	10,0
Faipar	13,1	9,3
Élelmiszeripar	20,7	21,0
Ruházati ipar	24,8	27,8
Építőipar	10,3	8,9
Egyéb	2,8	5,1

Az iparosok megoszlása iparáganként (fő %)⁵⁴

Iparág	Sopron 1458	Pozsony 1434	Boroszló 1403	Brünn 1365	Prága 1429	Frankfurt 1440	Ypern 1431
Vas és fém	11,7	11,3	18	15	18	12	3
Fűtés világ.	—	2,1	—	3	2	1	—
Szövő	9,7	5,3	21	15	13	25	68
Bőr	6,9	9,7	8	9	13	7	3
Fa	13,1	17,8	8	8	7	9	4
Élelmiszer	20,7	23,0	20	18	16	14	8
Ruházati	24,8	23,0	22	28	28	20	9
Építő ip.	10,3	12,8	3	4	3	12	5
Egyéb	2,8	—	—	—	—	—	—
100% =	145 fő	187 fő	1197 fő	611 fő	580 fő	991 fő	536 fő

Az iparosok számának százalékos megoszlása bizonyos mértékig tükrözi azt a termelési-foglalkozási struktúrát, amely a társadalmi munkamegosztás XV. századi szintjén a város gazdaságát jellemezte. Megállapítható, hogy Sopron és Pozsony ipara jellegzetesen a környékkel folytatott árucserére specializálódott, szemben a kiegyensúlyozott, fejlett dinamikus iparral (például textil) és megfelelő helyi piacra termelő iparágakkal egyaránt bíró Frankfurttal. Boroszló, Brünn és Prága inkább átmenetet jelentettek e két típus között, míg az ellenkező oldalon levő szélső eset Ypern, ahol a távolsági kereskedelemre termelő „export” ipar dominált.

Sopron (és Pozsony) fő gazdasági szektora ekkor a bortermelés és -kereskedelem volt, amely a lakosság túlnyomó részét részben vagy kizárólagosan foglalkoztatta, s amely e két város lakóit bekapcsolta a határokon túli áruforga-

⁵³ Fügedi: Stat. forrás. 1. r. 63. l. (20. sz. tábl.)

⁵⁴ Mendl: Breslau. 169. l., ill. (Pozsonyra) Kováts: Városi adózás. 90—93. l. adatai alapján.

lomba is. E sajátos körülménynek tehát szükségszerűen kell tükröződnie a város egykorú topográfiai képén is, amit a laza beépítés jelez.⁵⁵

A városi ipar fejlődése Sopronban a XV. század második felében torpant meg, a kézművesek száma 23—25%-kal csökkent. S jellemző módon a csökkenés éppen a kor „dinamikus” iparágában, a szövőiparban volt a legszámottevőbb. Ez a század negyvenes éveitől kezdődő hanyatlás az össznépeség számát is befolyásolta. A XVI. század első felében a gazdasági struktúrában a XIV. század végéhez képest jelentős volt az eltolódás, s a gabonatermelés szerepe ismét megnőtt. 1526-ban a polgárság 40%-ának voltak szántói a korábbi 11,4%-kal szemben, s az adózók 93,2%-a foglalkozott mezőgazdasággal (1433: 63,3%).⁵⁶

Vessünk most egy pillantást a város XVII. századvégi termelési-foglalkozási struktúrájára az 1687. évi adókönyv alapján. Mint említettük, 1687-ben megreformálták Sopronban az adózást. Sajnos eddig ez az értékes várostörténeti forrás még nem került átfogó feldolgozásra, jóllehet keletkezési körülményeinek alaposabb ismerete talán a XVI—XVII. századi soproni adószisztéma pontosabb megismeréséhez is hozzásegítené. Az ellenreformáció viharait élő városban úgy látszik az adóreform a politikai nyomás eszköze is lehetett. Fő szorgalmazója a város politikai történetének egyik nagy alakja, a katolikus Preiner Mátyás városbíró 1684-ben írta alá a róla szóló dekrétumot. Bevezetése valószínűleg szívós ellenállásba ütközött, mert csak 1687-ben lépett életbe, a tervezett 1686 helyett. A városi tanács utasítására a tehetősebb (legalább négytelkes) polgárokból álló bizottság élén az egyes alkerületek előljárói házról házra járva összeírták a lakosok szőlő- és földbirtokait. A rendelet minden polgárra és helybenlakóra vonatkozott.⁵⁷ Csányi János soproni polgár krónikájában részletesen beszámol a reform előkészületeiről, amelyeket nyilván jól ismert, hiszen hegymesteri sőt előljárói tisztet is betöltött abban az időben.⁵⁸ A reform egyrészt némileg emelte az egy főre háruló terhetek ezen kívül új rendszert is jelentett, amelynek elvei azonban a középkori Sopron városi adózását követték. Első megjegyzésünket látszik igazolni az 1686-ban ill. 1687-ben kivetett adó összegének egybevetése:

1686: 3006 fl 47,6 dénár

1687: 2993 fl 62,0 dénár⁵⁹

A két összeg szinte pontosan megegyezik, azonban az 1687-es összeg nem tartalmazza a zsellérekre, általában a vagyontalan rétegre kivetett adót. Az

⁵⁵ A kép teljességéhez tartozik, hogy Sopronban a XV. század második harmadában a lakosság 63,3%-a foglalkozott mezőgazdasággal, Frankfurtban ez az arány 11,7% volt („őstermelők”), míg Ypermben a mezőgazdasági foglalkozás számításba sem jött. Vö. *Pirene*: i. m. 27—28. l.

⁵⁶ *Szücs*: Városok és kézművesség. 126., 128., 168—173. l.

⁵⁷ Hanns Tschány's *Ungrische Chronik vom Jahre 1670 bis 1704*. Kiad. Paur Iván. Magyar Történelmi Tár. 5. köt. 1858. 112. l. Nincs lehetőségünk e feszült és bonyolult korszak társadalmi harcainak bemutatására. Ezzel kapcsolatban vö. *Tirnicz*: Sopron külső tanácsa.

⁵⁸ Ezt bizonyítja, hogy 1684-ben szinte teljes hűséggel közli az 1687. évi adókönyv kataszterét, amely összesen hat osztályba sorolta a város határában levő bortermő dűlőket. 111—112. l. Életéről vö. *Paur* bevezetőjét. 9—12. l.

⁵⁹ Az általunk vizsgált adójegyzékek a többi soproni adójegyzék túlnyomó többségéhez hasonlóan forintban és ortban, vagy dénárban adják meg a kivetett adó összegét fejenként ill. az összesítésben is. 1540—1560 között ez az ún. magyar számítási forint. Azaz

1 fl = 4 ort = 100 dénár = 300 font dénár.

Néhány átszámítási alap:

1 számítási font 80 dén. 240 font dén.

1 magyar arany fl 140 dén. 420 font dén.

adókönyv beosztása ui. a következő: 1. Felsorolja az adóköteles objektumokat a város belterületén (házak, majorok stb.), 2/a. A tanácsosok tulajdonában és beneficiális kézben levők kivételével alfabetikus sorrendben felsorolja, hogy az egyes dűlőkben hány „pfund” szőlő található, 2/b. majd nagyjából hasonló rendben rögzíti, hogy az egyes dűlők szőlői pfundonként hány magyar dénár adót fizetnek (1 dénártól 6 dénárig). 3. Összesítve közli, hogy a város határában levő szántók és rétek hány „Joh Ackert”, ill. hány „Tagwerk”-et tesznek ki, valamint hogy ezek után egységenként hány magyar dénár adó fizetendő (szántók: 1 Joh Acker = 3 dénár; rét: 1 Tagwerk = 10 ill. 6 dénár; irtás: 10 ill. 6 dénár, gesztenyés kertek, káposztásföldek és a nem használt rétek adómentesek), 4. alfabetikus rendben felsorolja, hogy a kézművesek és egyéb mesterségek mennyi adót fizetnek.

A rendszer tehát első pillantásra gyökeresen különbözik a korábbi gyakorlattól. A további évekre, függetlenül a külső körülményektől előre megszabja a kivetendő adót, ami nyilván egyszerűsített az ügyvitelen. Egyes bejegyzések arról tanúskodnak, hogy a könyvet még 1745-ben is használták valamilyen formában (vö. 73., 75., 76. l.). Az adóztatás alapelvei azonban nem különböztek a XV. században követettektől, hiszen megtaláljuk a vagyoadót (ház, szőlő és földbirtok után), illetve a kereseti adót is a mesterségekre kivetett adó formájában. Egyedül a vagyontalan, bérből élő réteg hiányzik a körből, nem véletlen tehát, hogy éppen ekkor vetődik fel: a szőlőmunkások (kapások), akik a különböző házakban laknak, felsőbb védelem alatt állnak, vagy kedvezményekben részesülnek, irassanak össze (Községi jegyzőkönyv, 1686). A városi polgárságot képviselő „Gemein” azt is követelte, hogy minden negyedben készüljön egy ún. „Holdenregister”, amelyet a negyed előljárója évente mutasson be a pontos adókivetés céljából. 1687-ben a Községi jegyzőkönyv szerint a jegyzék már létezett.⁶⁰ Az adóemelés tehát magában foglalhatta azt az összeget, amely egyébként a szegény, ház és földnélküli adófizető rétegtől a korábbiakban befolyt.

A kézművesekre és egyéb mesterségekre kivetett adót tartalmazó rész alapján, a Bücher óta általánosan használt rend szerint csoportosítottuk a felsorolt foglalkozásokat a kirótt adóösszeggel együtt. Az összehasonlítás céljából e táblázatba foglaltuk a XV. században létezett soproni iparokat is, lásd az 1. táblázatot.

1 tallér 93 1/3 dén. 280 font dén.

1 rajnai fl 80 dén 240 font dén.

1 bécsi dén. 1/3 dén. 1 font dén.

(Vö. *Baraczká István*: A hazai pénzrendszerek és pénzek történetéhez. Nyugat-Dunántúl-i számadáskönyvek pénztört. adatai alapján. 1540—1560. Levéltári Közlemények, 36. évf. 1965. 234—154. l. — A XVII. században kamarai ft-ban és dénárban számoltak: 1 magyar (kamarai) fl = 4 ort = 100 magyar (kamarai) dén.

⁶⁰ Sopron sz. kir. város Monographiája. Forrásanyag: régi községi jegyzőkönyvek. Sopron. 1890. 168., 174. l. A városi élet polarizáltságára és korántsem békés voltára jó fényt vet a „Gemeinbetrachtung”. ülészet helyének egyik mondata, amely előírja, hogy az említettek kivül kiknek kell még szerepelniük a Holdenregisterben: szerepeljenek t. i. még itt „das übrige herren- und frauenlose Gesindel, welches unter dem Namen der Burgknecht und Burg-knechtinen hin und wieder vagiret, und in dem sie selber nicht dienen wollen, auch andere gute Dienstboden denen Herrschaften abreden und zum lüderlichen Leben verleiten, besser angehalten und bezähnet oder abgeschafft werden könne” (168. l.). Azaz az adójegyzék nemcsak az adókivetés céljait szolgálta.

⁶¹ *Házi*: 2. r. 4. köt. Az 1458. évi ingatlanösszeírás és adókivetési jegyzék indexe alapján.

1. táblázat. Az iparágak és egyéb foglalkozások megoszlása fő csoportonként. 1458. 1687

Iparcsoport	Iparág ⁴¹ 1458	Iparág és adója 1687	fl	ort
I. Vas- és fémipar	öntvös	öntvös	15	—
		vésnök, domborító	15	2
	kovács	kovács	22	—
	késes	késes	4	2
		késkovács	3	—
		köszörűs	4	—
		tűlkészítő	4	—
	lakatos	lakatos és puskaműves	12	—
		bádogos	2	—
		rézműves	5	—
ónedénygyártó íjgyártó		ónedénygyártó	3	—
		fegyverkészítő	1	—
		puskakészítő	4	—
		óras	3	—
	6 iparág	15 iparág	98 fl	— ort
II. Fűtés és világítás ipara		kéményseprő	2	
	— iparág	1 iparág	2 fl	— ort
III. Szövőipar	takács	posztókészítő	16	—
		posztónyíró	4	—
	posztónyíró	kelmefestő	8	
	kelmefestő	lenszövő	6	
		kelme, szövetnyomó	2	—
	kötélverő	kötélverő	7	—
	kötélkészítő	10	—	
	gyékénykészítő	—	2	
	4 iparág	8 iparág	54 fl	— ort
IV. Bőripar	timár	bőrkészítő	3	—
		timár	40	—
		fehértimár	4	2
	szíjgyártó	német szíjgyártó	8	—
		magyar szíjgyártó és kardkészítő	8	—
	nyerges	nyerges	4	—
	erszénygyártó	4	—	
	ővkészítő	1	1	
	3 iparág	8 iparág	74 fl	3 ort
V. Faipar	kádár	kádár	40	—
		asztalos	14	—
		esztergályos	6	—
	bognár	bognár	7	—
		szitakötő és szitafenék- készítő	4	—
		kefekötő	1	—
	2 iparág	6 iparág	72 fl	— ort

Iparcsoport	Iparág 1458	Iparág és adója 1687	fl	ort
VI. Élelmiszeripar	mészáros	mészáros	51*	—
	pék	pék süteményes asszony**	50	—
		bábsütő	12	—
		molnár	28	—
		halászkok***		
		kávéfőző	8	—
		szakács	3	—
		kontár szakácsnők**		
		sajtkészítő	3	—
	3 iparág	10 iparág	155 fl	— ort
VII. Ruházati és tisztítási ipar	szabó	szabó	25	2
	kalapos	német kalapos magyar kalapos	4 10	— —
	kesztyűs	harisnyakészítő	6	—
		paszomántos	2	—
	varga	varga	25	—
		horvát cipész	18	2
		kamásli készítő	4	2
	szűcs	szűcs	30	—
	fűrdős	fűrdős	7	—
		borbély	14	—
		szappanfőző	14	—
	6 iparág	12 iparág	160 fl	2 ort
VIII. Építőipar	kőműves	kőműves	6	—
		kőfaragó	4	—
	ács	ács	6	—
	festő	festő	12	—
		üveges	4	—
	fazekas	fazekas	12	—
		cirádametsző	1	4
		szobrász	2	—
	4 iparág	8 iparág	47 fl	1 ort
IX. Egyéb ipar	borfejtő	könyvkötő	8	—
	1 iparág	1 iparág	8	—
<i>Foglalkozás</i>				
X. Kereskedelem	kereskedő	kereskedők	93	—
	fuvaros	lőkupec kocsis	2 7	— 2
	2 fogl. ág	3 foglalkozási ág	102 fl	2 ort
XI. Egyéb foglalkozás	kertész	kertész	5	2
		vízfordó gyógyszerész	1 16	— —
	1 fogl. ág	3 foglalkozási ág	22 fl	2 ort

* 1687-ben csak fele összeget, 25 fl 2 ortot fizettek.

** Aszerint fizet, hogy mennyit sütött ill. főzött.

*** Másfajta adót fizetnek.

2. táblázat. Az ipar- és foglalkozási ágak száma összesen és az 1687-ben kivetett kereseti adó

Ipar ill. foglalkozás	1458	1687	Adóösszeg	
	ágak sz.	ágak zs.	fl	ort
I. Vas és fémipar	6	14	98	—
II. Fűtés és világítás	—	1	2	—
III. Szövőipar	4	8	54	—
IV. Bőripar	3	8	74	3
V. Bőripar	2	6	72	—
VI. Élelmiszeripar	3	10	155	—
VII. Ruházati és tisztítás ipar	6	11	160	2
VIII. Építőipar	4	8	47	1
IX. Egyéb ipar	1	1	8	—
Összes iparág	29	67	671 fl	2 ort
X. Kereskedelem	2	3	102	2
XI. Egyéb foglalkozás	1	3	22	2
Összes egyéb foglalkozás	3	6	125 fl	— ort

Megjegyzés: Az adókönyv szóbanforgó része néhány utólagos megjegyzést tartalmaz, amelyekről nem volt megállapítható, hogy mikor keletkeztek. Egyesek elvben még 1686-ból vagy 1687-ből is származhatnak. E bejegyzések némileg módosítják a kivetett kereseti adó végösszegét. Az egyszerűség kedvéért azonban itt *valamennyi* bejegyzést figyelembe vettük, azaz a kapott végösszeg valószínűleg néhány fl-al magasabb, mint amennyi a ténylegesen kivetett adó összege lehetett.

Az iparcsoportok közötti arányokat jobban érzékelhetjük, ha a rájuk eső adót az ipari foglalkozásokra kivetett teljes adó százalékában fejezzük ki:

3. táblázat. Az iparosok kereseti adójának százalékos megoszlása iparcsoportonként. 1687.

Iparcsoport	százalék
I. Vas- és fémipar	14,7
II. Fűtés és világítás	0,2
III. Szövőipar	8,0
IV. Bőripar	11,1
V. Faipar	10,8
VI. Élelmiszeripar	23,0
VII. Ruházati és tisztítás	23,9
VIII. Építőipar	7,0
IX. Egyéb ipar	1,3
	100,0

Fügedi Erik az iparosok által fizetett összes adó (vagyon és kereseti) százalékos megoszlását bemutató táblázatot közölt az 1458. évi kivetési jegyzék alapján.⁶² Ez a következő arányokat mutatja az egyes iparcsoportok között (zárójelben a 3. tábl. megfelelő adata):

⁶² Fügedi: Stat. forrás. 1. r. 63. l. (20. tábl.).

Iparcsoport	Az iparosok által fizetett adó 1458-ban az összes adó százalékában	1687
		%
I. Vas- és fémipar	8,8	(14,7)
II. Fűtés és világítás	—	(0,2)
III. Szövőipar	9,1	(8,0)
IV. Bőripar	10,0	(11,1)
V. Faipar	9,3	(10,8)
VI. Élelmiszeripar	21,0	(23,0)
VII. Ruházat és tisztítás	27,8	(23,9)
VIII. Építőipar	8,9	(7,0)
IX. Egyéb ipar	5,1	(1,3)
	100,0	(100,0)

A két oszlop számai, minthogy eltérő jellegű adatbázisra épülnek, nem hasonlíthatók abszolút módon egymáshoz, de mindenesetre párhuzamba állíthatjuk őket. Úgy látszik, hogy az egyes iparcsoportok súlya nem változott számottevően a két időpont között.

Mielőtt azonban az előbbieket alapján néhány megállapítást tennénk Sopron XVII. századvégi termelési-foglalkozási struktúrájával kapcsolatban, foglaljuk össze az 1687. évi adókönyv főbb fejezeteinek összesített adatait a kivetett adó szempontjából:

4. táblázat. Az adóalap és a kivetett adó megoszlása 1687-ben

Az adóalap és nagysága	A kivetett adó	A kivetett adó százalékaránya a teljes adóösszeghez képest %
I. Vagyonadó ⁶³		
1. házak száma: 604	1.037 fl 35 den.	34,5
2. majorok és beneficiumok száma: 55		
3. szőlő: 31.958 Pfund	1.048 fl 14 den.	34,8
4a. szántó: 1.902 Joch	57 fl 07 den.	
4b. rét: 677 Tagwerk	54 fl 16 den.	
	111 fl 23 den.	3,9
Vagyonadó összesen:	2.196 fl 62 den.	73,2
II. Kereseti adó		
a) iparágak száma: 67	671 fl 50 den.	
b) egyéb foglalkozások száma: 6	125 fl 50 den.	
Kereseti adó összesen:	797 fl — den.	26,8
A teljes adó összesen:	2.993 fl 62 den.	100,0

⁶³ Christian Noback—Friedrich Noback: Vollständiges Taschenbuch der Münz-, Maass- und Gewichtsverhältnisse. 1—2. köt. Leipzig, 1851 alapján:

1 Pfund Weingarten = 75—80 □öl (1. k. 888. l.)

1 bécsi Joch = 5755,74 m²

1687-ben tehát a kereseti adó aránya a vagyonadóhoz viszonyítva 26,6 : 73,2, 1459-ben ugyanez az arány 23,3 : 76,7⁶⁴

Első látásra az adatok alapján sommásan azt kellene mondanunk, hogy közel 250 év alatt semmi sem változott Sopronban. A szőlőművelés mint foglalkozás az összes egyéb foglalkozásnál jelentősebb, központi szerepet játszott a város életében. Az ipari jellegű foglalkozások száma ugyan nőtt, megmaradt, sőt fokozódott az ipari árutermelés belterjes, hetipiacra dolgozó jellege. Az újonnan felbukkant mesterségek zöme csekély összeggel adózott 1687-ben, azaz nem történt átalakulás a XV. századi kézművesség struktúrájában, mindössze bizonyos műveletek specializálódtak. Vitathatatlan, hogy az adófizetők körében a XVII. században is a XV. század derekán tapasztalható gazdasági struktúráról kell beszélnünk. A városi kézművesség a céhesipar szintjén maradt, az egyszerű árutermelésnél nem volt többre képes.⁶⁵ A XVII. századvégi iparágak, egyéb foglalkozások zöme (adóját tekintve akár a kereskedőké is) jellegzetesen alacsony termelékenységgű; nem hozhattak jelentősebb tőkésíthető hasznot, s a vállalkozókon kívül kevés segéderőt (legényt, inast) használhattak. Jellemző módon az iparágak összehasonlításakor némi differenciálódást egyedül a bőriparban találhatunk, ami nyilván a marhakereskedelem megnövekedett jelentőségével függött össze.

Más kérdés természetesen, hogy általánosabban értelmezve a struktúra fennmaradása egyszerűen egy kettőszázötven éves mozdulatlanság tükrözője-e.

A feleletet nem ettől a tanulmánytól s nem is elsősorban a lélekszámmal kapcsolatos vizsgálatoktól várhatjuk. Három általánosabb érvényű, a korszakunkra jellemző sajátosságra azonban röviden itt is fel kell hívni a figyelmet. mert mindhárom újabb keletű a XV. századnál. Az egyik a kelet-európai agrárfejlődés különleges következményekkel járó „elkanyarodása” a nyugat-európai fejlődéstől, amely módosította a város és környezete kapcsolatát, eltolódást okozott például a városnak az árutermelésben játszott szerepe tekintetében. A másik az árforradalomból adódó, Sopron vonatkozásában még nem tisztázott hatások összessége. Harmadikként pedig a „város” mint önálló pénzgazdasági tényező szerepét kell megemlítenünk, amelynek valódi jelentőségét azonban még ugyancsak nem látjuk tisztán.

Röviden csupán e két utóbbi sajátosságot szeretnénk érzékeltetni a Zimányi Vera—Dányi Dezső által végzett ár- és hértörténeti kutatások alapján, illetve a városi bevételek növekedési táblázata (Zimányi Vera munkája) segítségével.

Thirring: Sopron, XVIII. sz. 174. l. szerint:

1 Tagwerk (kaszás) = 1000 □öl

Ilyenformán 1687-ben a városi és beneficiális birtokokat, illetve a városi tanácsstagok mentes földbirtokait nem számítva a város adófizetőinek kezén:

1548,1 kat. hold szőlő
1902,2 kat. hold szántó
423,4 kat. hold rét

terület volt. 1936-ban Sopron város egész területe 22 516 kat. hold volt, ebből

1378 kat. hold szőlő
6357 kat. hold szántó
1139 kat. hold rét
808 kat. hold legelő

(Vö. *Heimler Károly*: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. 26. l.).

⁶⁴ *Fügedi*: Stat. forrás. 2. r. 43. l. (10. tábl.).

⁶⁵ *Pach*: Agrarentwicklung. 34—35. l.

Az árváltozások bonyolult, kétévszázados folyamatát a gabonaárak mozgását táblázat próbálja illusztrálni. Az újabb kutatások szerint, különösen a XVI. századi ártörténet, alapvetően a mezőgazdasági eredetű áruk hullámvászásának története.⁶⁶ Ha a XV. század középső harmadából származó adatokat 1-nek vesszük, 1690—1699 között a búzaárak indexszáma 10,57, a rozsáraké 10,07, a zabé 10,67. Az 1550—1559-es árakat véve alapul (ez az általunk vizsgálandó legkorábbi adójegyzék periódusa), az indexek a következők:

Idő	Gabonafajta	Árak (dénárban, vétel-eladás egyben)	Index
1550—59	búza	43,8	1
	rozs	31,6	1
	zab	18,6	1
1639	búza	170,0	3,8
1628	rozs	100,0	3,1
1630—39	zab	65,7	3,8
		átlag	3,5
1690—99	búza	164,9	3,8
	rozs	112,8	3,5
	zab	71,5	3,8
	átlag		3,7

Megjegyzés: Valamennyi ár adat Zimányi—Dányi kéziratából.

A városi számadáskönyvek alapján, részben a Zimányi Vera által gyűjtött adatok segítségével készült táblázat Sopron város évi összbevételeinek alakulását tünteti fel. Itt az index, az 1550—1560 közötti átlagot véve alapul az alábbi képet mutatja (az összegek a városi adóbevétel nélkül értendők);

Idő	Bevétel átlag	Index	Megjegyzés
1550—1559	3.203 fl	1	3 adat alapján (1553, 1554, 1556)
1630—1639	17.150 fl	5,3	Zimányi Vera adatai alapján
1680—1689	21.250 fl	6,4	Zimányi Vera adatai alapján
1690—1699	24.500 fl	7,6	Zimányi Vera adatai alapján

A gabonaárak ill. a városi bevételek emelkedése eszerint a XVI. század közepe és a XVII. század első harmada közötti időszakban magasabb volt, mint a következőben, eltérő mértékük azonban azt jelzi, hogy két különböző jelenségről

⁶⁶ N. Kiss: Ár- és bértörténet. 147. l. Ugyanitt közöl egy a XVI—XIX. századi francia viszonyokat ismertető árindex-táblázatot Fourastié alapján, amelyből megállapítható, hogy a különböző árucsoportok index-számai rendkívül egyenetlen áremelkedést tükröznek. Nincsen tehát egységes árindex, s így nyilvánvaló, hogy esetünkben a gabonaárak alakulása sem fejezi ki hűen az árváltozások globális tendenciáját (ami viszont nem zárja ki, hogy a gabona volt az egyik legfontosabb áru!). Figyelembe kell venni a reálbérek párhuzamos alakulását is, s csak az árak és a bérek egybevetése segítségével kaphatunk azután képet a gazdasági struktúra dinamizmusáról, de a társadalom tagozódásának tényleges viszonylatairól is (pl. a szegényebb — bérből élő — rétegek gazdasági helyzetének alakulása a középrétegekhez viszonyítva stb.).

van szó. A háborus terhek növekedése, az árak emelkedése, a városi pénzbevételek jelentőségének fokozódása szempontjából⁶⁷ értékelve: a tényt, hogy ti. a foglalkozási struktúra változatlan maradt, a közismert gazdaságtani tétel alapján nem stagnálásnak, hanem regresszióknak kell tekinteni.⁶⁸

A továbbiakban mindebből azt kell szem előtt tartanunk, hogy az adófizető lakosság termelési-foglalkozási tagozódása lényegében nem változott a XV. század közepe és a XVII. század vége között.

3.

Munkánk fő célja, — Sopron város lélekszámának megállapítása a kései feudalizmus korának három időpontjában — az általános Európa-szerte használt gyakorlat szerint, az adójegyzékekre támaszkodva, egyszerűnek látszik. Figyelembe véve ui. az adott jegyzékekkel kapcsolatos kritikái megjegyzéseket, meg kell határozni azt a területet, amelyre a belőlük kielemezhető adatok vonatkoznak,⁶⁹ majd ezt követően a város jellegének ismeretében ki kell választani egy hasonló típusú várost, ahol hitelt érdemlően bebizonyosodott, hogy egy-egy háztartásfő vagy családfe (adófizető) mögött hány személyrel kell számolni. Ezek száma általános felfogás szerint mintegy 4 és 5 fő között inozog az európai városokban (Itáliát nem számítva), azaz az adófizetők számát megszorozzuk a 4 és 5 között kiválasztott koefficienssel, majd az így nyert lélekszám-adatot a helyi sajátosságoknak megfelelően kiegészítjük.^{70, 71}

Ezzel a történeti demográfia „proto-statisztikai korszakának”⁷² egyik központi problémájához érkeztünk, amelynek ellentmondását, úgy látszik, sohasem lehet feloldani. Anélkül, hogy megkísérelnénk elmélyedni benne, helyénvalónak látszik leszögezni: egyfelől a történeti forrásokból kihámozható szűkös adatok, másfelől a modern történettudomány igényei, a modern demográfia által kidolgozott módszerek alapján támasztott igények állnak itt egymással szemben. Az ellentmondásból fakadó kételyek általában a kutatót olyan megoldások keresésére sarkallják, amelyek a lehetőséghez képest megnyugtatóak és legjobb hite szerint hozzávetőlegesen tükrözik a helyzetet, illetve a fejlődés tendenciáját. Ez a kutatás szubjektív oldala. Ami azonban a kutatás objektív részét (azaz a lakosságszám által jellemzett történeti valóságot) illeti, azt a hazai irodalomban Paulinyi Oszkár által megfogalmazott álláspontot tettük magunkévá, amely az imént összefoglalt (egyetlen szorzószámmal operáló) módszert teszi bírálat tárgyává. Bírálatának gondolatmenete szerint ez a Karl Bücher hatása alatt elterjedt módszer valójában a középkori városi népesség típusos egyöntetűségéről vallott elméletet hivatott igazolni, miközben éppen a Bücher által vizsgált Frankfurt példája igazolja, hogy a középkori város osztályrétegződése valójában

számos városban a XV. század közepétől kezdődően bekövetkezett a lakosság

⁶⁷ Mind ezt bizonyította az ellenőrzés, sőt teljes átruházás, amely épületek bencés fizetése visszaváltás mellett 1672-ben azt is eredményezte, hogy a várost 34 ezer forint bírság fizetésére is kötelezték, amiért 1800 óta nem választott kátholikus tanácsadókat. Minthogy a pénzt nem tudták előteremteni, a város bort és szőlőbirtokot volt kénytelen saját tulajdonából zálogba adni. Csányi Károly: *Ujabb Műveltség Sopron városánál*. L. 107-111.

⁶⁸ Szűcs Jenő: *Jelentősebb közéleti események a magyarországi városok történetében*. Budapest, 1929. 129.

⁶⁹ Erről 1489. évi oklevelében a városi jegyzet (1489. évi oklevel. 129. sz. jegyz. 23. sz. cikk.) beszél.

⁷⁰ Itt említeném még a 17. század klasszikus korszakának értékelését. Lásd Paulinyi Oszkár: *A Garam vidéki városok lakosságának felmérése a XVI. század derekán*. Budapest, 1933. 364-368. (A forrásviszonyok egyelőre tisztázatlanok, az oklevelben a lakosság számát a városi jegyzet alapján állapították meg.)

⁷¹ Hellenier Károly: *The Population of Europe*. Budapest, 1933. 107-108.

mélyrehatóbb, tagoltabb volt. Ebből következik, hogy a szegény plebejus elemek „háztartása” mind létszámában, mind összetételében más volt mint a „polgári” háztartás (család + dolgozó háznép), amelyet a Bücher-féle koncepció általános érvényűnek tekint. Előbbiek esetében a háztartás szorosan a családtagokra szűkölt le, ezenkívül meglehetősen jelentős volt a családtagok magányos egzisztenciáik száma. Azaz a 4—5 fő között mozgó általános kulcsszám (Frankfurtra Bücher szerint 4,68 fő) semmiképpen sem alkalmazható a városlakó népesség egészére, miután a plebejus családi háztartások lélekszáma a „polgári” háztartásoké alatt maradt.⁷³ Pirenne módszertani szempontból ma is alapvető, 1903-ban írt Ypern XV. századi lakosságszámával foglalkozó tanulmányában már rámutatott e problémára, s bár egyéb itt tett megállapításait gyakran idézték, a háztartások eltérő létszámával kapcsolatos felismerése nem lett közkinccsé.⁷⁴ A XV. századi Ypern lélekszámadatait és termelési-foglalkozási tagozódását vizsgálva, Pirenne rámutatott, hogy amíg Franciaországban a XIX. századi statisztikai adatok alapján az *egy főből álló* háztartások száma az időben visszafelé haladva esőként, Ypernben fordított a folyamat: itt a XV. század során ezek száma az időben előre haladva esőként. Franciaországban a jelenség oka a születési arány csökkenése (ill. másképpen fogalmazva: a születési arányszám emelkedése a XVIII—XIX. században), Ypernben viszont a csökkenést az ipar (textil) hanyatlása okozta. Az ipar a szegény rétegek számára biztosított bémunkát, megélhetést, s e rétegben igen sok volt az egy tagú, illetőleg kis létszámú háztartás. A hanyatlás következtében, az ipar eltűnésekor a népesebb háztartások részaránya megnőtt, mert a munkásréteg elvándorolt. (A városra ugyan a XV. század végi flandriai háborúk mérték a végső csapást, de a textilipar már a XIV. század vége óta hanyatlott.) A XVI. század folyamán Ypern a távolsági kereskedelem-ből nagyjából kiszorult, a közvetlen környék piacaira termelő, tengődő kisváros lett. Sajátos módon mindebből a klasszikus történeti statisztikai irodalom Pirenne-nek csak azt a megállapítását vette át, mely szerint általában minél intenzívebb az ipari tevékenység a középkori városban, annál gyengébb a háztartás sűrűsége.⁷⁵ Az előbbiekből nyilvánvaló, hogy a probléma veleje nem ez.⁷⁶

⁷³ Paulinyi: Bányavárosok lélekszáma. 365—368. l.

⁷⁴ Maga Méndl'seit vélté figyelembe Pirenne szóbanforgó elemzéseit, holott egyikként a tanulmányt alaposan feldolgozta, s számos, az Ypernt, mint sajátos várostípust jellemző adatot párhuzamba állított saját boroszlói eredményeivel. (Breslau. 157. és 158. l. Itt 4,7 fős szorzószámot alkalmaz. Bücher alapján.)

⁷⁵ Méndl: Breslau. 157. l. Mols. 2. köt. 129. l. Hogy a klasszikus szemlélet hová torkollik olykor, arra hadd idézzük Mols híatalmás és gyakran méltított művének egyik megállapítását: „Souvent une comparaison interurbaine n'est possible qu'en apparence. On peut s'en rendre compte par les relevés presque contemporains de Fribourg (Suisse), de Dresde et d'Ypres qui permettent de réparer les ménages d'après le nombre de leurs membres.” A táblázat a következő:

A háztartások százalékaránya tagjaik száma szerint

(Buomberger, Richter, Pirenne alapján)

	1 tagú	2 tagú	3 tagú	4 tagú	5 tagú	6 tagú	7 tagú	8 tagú	9 tagú	10 tagú
Fribourg (1477—1481; 338 ht.) házt. alapján	12,8	22,8	20,6	13,7	8,7	4,2	1,9	0,8	0,4	0,2
Dresda (1453; 296 ht.)	22,0	23,1	23,0	13,5	10,4	4,7	1,7	0,8	0,4	0,2
Ypern (1412; 913 ht.)	20,3	21,5	21,5	13,5	10,4	4,7	1,7	0,8	0,4	0,2
Ypern (1437; 762 ht.)	11,0	22,2	27,9	13,3	10,4	4,7	1,7	0,8	0,4	0,2

Sajnos az ypernihez hasonló lakosság-összeírások igen ritkák, s mint az imént jeleztük, éppen ez a körülmény veti fel a városi adójegyzékek illetőleg a hozzájuk hasonló típusú források interpretálásának kérdését. Paulinyi Oszkár is Selmecbánya, Körmöcbánya és Besztercebánya 1542. évi ún. „hatvanad”-adójának lajstromaiból indult ki. A lajstromok személy szerint annyi részletezést tartalmaztak, hogy az adófizetőket négy kategóriába tudta sorolni: 1) háztulajdonosok, 2) bérlakók, 3) az előbbiekkal egy fedél alatt lakó és vagyoniilag önálló vagy külön keresettel bíró családtagok — a feleség kivételével, 4) az első vagy második kategóriába felvett személyek háza népéhez tartozó szegődményesek (cselédek, mesterlegények, inasok stb.); a városbeli egyházi intézményekhez tartozó egyházi személyek, városi szolgák. A 4. kategóriában a szegődményesek között figyelmen kívül hagyták a lajstromok az 1. és 2. kategóriába tartozó munkáltatók gyermekeit, atyafiaiit, valamint a külön foglalkozást űző feleségeket. Összesítve tehát a kategóriák magukban foglalják a városi lakosság mindazon elemeit, amelyek gondoskodtak maguk és ellátatlan hozzátartozóik létfenntartásáról.⁷⁷ A továbbiakban Richter adataira támaszkodva (Drezda 1454-ből származó „Gesehoß” jegyzéke ill. a város strukturális hasonlósága alapján) meghatározza a háztulajdonos ill. bérlakó háztartásokra számolható személyek számát. Ezután a két kulcsszám segítségével kapott lélekszámhoz hozzáadja az adózó családtagok és szegődményesek fejenkénti számát, végül a bázis adatot kiegészít az adófizetés alól valamilyen okból mentesültek adataival.⁷⁸ Könnyen belátható e két szorzószámot használó módszer jelentősége, de az is, hogy nem csupán a számokkal végzett bonyolultabb manipulációról van szó. Nem szorul bizonyításra ui., hogy a különböző történeti hatások, események, vagy éppen demográfiai katasztrófák, a mobil szegény illetve a közepes vagyonú és vagyonosabb rétegekben eltérő hatást váltanak ki. Azaz, ha több évtized különbséggel végzünk becsléseket a városi lakosság számára, a két fő réteg egymáshoz viszonyított aránya változhat, vagyis az egyik szorzószám alkalmazásának jelentősége esökken, a másiké emelkedik. Túl tehát a probléma szemléletbeli jelentőségén (hogy ti. a várost nem tekinthetjük homogén társadalmi képletnek), gyakorlatilag is más, meggyőződésünk szerint pontosabb szám adatokhoz jutunk ezzel az eljárással.

Sopron 1552-ből, 1633-ból és 1686-ból származó, a bányavárosokénak megfelelő adatai, a forrásadottságok alapján a következőképpen csoportosíthatók (lásd az 5. táblázatot).

Az adatokból tehát nem szerezhetünk megfelelő alapot a három felvidéki bányaváros 1542-es esetéhez hasonló számítások elvégzéséhez. Éppen a kulcsfontosságú szegény réteget nem tudjuk ui. megnyugtató módon elkülöníteni. Bár Mendl Boroszlóval kapcsolatban tett megállapítását, hogy ti. a bérlakók

Az idézet folytatása: „Comment expliquer *si non par une différence dans la notion ménage* (kiemelés tőlem! — G. Gy.) que dans la ville saxonne 22% des ménages n'aient compté qu'une personne, alors que leur proportion n'était que de 3,6% dans la ville suisse?” (2. köt. 125—126. l.). A különbség felismerése tehát éppen akkor bénítja meg Mols-t, amikor rábukkan a továbblépéshez alkalmas egyik összehasonlítási lehetőségre (amelyből különben elég kevés kínálkozik). Egyébként ad abszurdum ilyen módon az 1412. évi Ypern sem hasonlítható össze az 1437. évvel, mert itt is számottevő különbség mutatkozik „a” háztartás fogalomban.

⁷⁶ *Pireenne*: Ypres. 12—13: l. A dekadenciát tükröző szám adatokat ld. az előző jegyzetben.

⁷⁷ *Paulinyi*: Bányavárosok lélekszáma. 356—357. l.

⁷⁸ *Otto Richter*: Zur Bevölkerungssstatistik Dresdens. *Paulinyi*: Bányavárosok lélekszáma. 368., 373—374. l.

5. táblázat. Az adójegyzékekben szereplő természetes személyek megoszlása Sopronban 1552, 1633, 1686

Év	Összesen (=ö.)	Ház- tulajdonos ¹ (=ht.)	Bérlakó (=b.)	Asszony ²			Gyámolt ³			Egyéb ⁴		
				ö.	ht.	b.	ö.	ht.	b.	ö.	ht.	b.
1552	680	511	169	58	39	19				37	4	33
1633	1018	602	416	128	82	46	54	4	50	37	15	22
1686	905	627	278	135	94	41	18	9	9	34	16	18

Megjegyzés: 1. A háztulajdonos fogalomról ld. fentebb 9—12. l.
2. Özvegy v. asszonynévvel szerepel, vö. 22. sz. jegyz.
3. 1552-ben a megkülönböztetés még nem szerepel, egyébként vö. 24. sz. jegyz.
4. Családtag v. kiskorú, vö. 23., 24. sz. jegyz.

és a háztulajdonosok aránya nagyjából a vagyontalanok és a vagyonosok arányát tükrözi,⁷⁹ Paulinyi forrásai is megerősítik, azonban Sopronban e felfogás alapján nem juthatnánk hiteles eredményhez. Mindhárom évben számos olyan bérlakóval találkozunk, akinek adója a háztulajdonosok egy részének adóját meghaladja.

Mint hogy ilyenformán mindhárom adójegyzékben találhatunk vagyonos vagy akár nagyvagyonú bérlőt, illetve kisvagyonú vagy vagyontalan háztulajdonost, helyesebbnek látszik, ha az adójegyzékek segítségével rekonstruálható vagyoni tagozódás alapján kíséreljük meg a szegény, illetve a közepes és nagy vagyonú réteg elkülönítését.⁸⁰ Ehhez az adójegyzékek másik adat csoportja, a kivett adót tartalmazó rész szolgál támpontul.

A vagyonosság osztályozásához elvben az egykorú forrásokból, mindenekelőtt az adóalapot tartalmazó jegyzékekből kellene kiindulni, továbbá figyelembe kellene venni azokat a kategóriákat, amelyekben a kortársak gondolkodtak. Mint már arról szó esett, ilyen jellegű forrás a XVI—XVII. századból nem állt rendelkezésünkre. Hiányuk folytán olyan hipotézisből kell tehát kiindulnunk, amelynek realitása vitatható. Mindhárom adójegyzékünkkel kapcsolatban ui. azt tételezzük fel, hogy egységes szisztéma alapján kirótt adót tartalmaznak, vagyis az adófizetők egyrészt vagyonuk alapján, másrészt foglalkozásukból származó keresetük alapján, egységes kulcs szerint, arányosan adóztak. A XV. században, mint láttuk, valóban ez volt a helyzet Sopronban a vagyonadóval kapcsolatban, míg a kereseti adót fix összeg jelentette (1459-ben összesen 18-féle, 20 fl. dénártól 960 fl. dénárig — de a kereseti adót fizetők zöme 20—180 dénárt fizetett),⁸¹ amelyről nem lehet tudni, hogy milyen módon vetették ki.^{82,83}

Fügedi Erik, erre a hipotézisre támaszkodva (amelyet az 1459-es vagyonyjegyzék alátámasztott) az 1458. évi soproni adófizetők bizonyos csoportjait kiemelte, s ilyen módon összesen 8 adókatagóriát állított fel, amelyek a vagyoni különbségeket hivatottak tükrözni. A kiemelt csoportok a következők:

⁷⁹ *Mendl*: Breslau. 157. l.

⁸⁰ Már 1458-ban is hasonló volt a helyzet. Vö. *Fügedi*: stat. forrás. 1. r. 60—61. l.

⁸¹ *Fügedi*: Stat. forrás. 2. r. 38. l. (7. sz. tábl.).

⁸² Uo. 34 l.

⁸³ Természetesen minden egységes kulcsot használó adójegyzék is tartalmazhat rendkívüli eseteket. 1552-ben, 1633-ban és 1686-ban a polgármester és a városbíró, valamint a belső tanács tagjai mentesek voltak az adófizetés alól. Elengedték az adót 1552-ben a harmadik külvárosi negyed tűzkárosultjainak (vö. *Protocollum Iudiciorum*. 177. l. SVLT. 1003/a l.), s a bejegyzések tanúsága szerint nem fizettek ekkor adót azok sem, akik újonnan felesküdték polgárok lévén ún. „burgergeld”-et fizettek.

1. Városbírák és tanácsstagok, akik nyilván nagy vagyonnal rendelkeztek, ezért magas adót róttak ki rájuk;

2. a közepes vagyonúak csoportjainak gerincét a bel- és külvárosi iparosokra kivetett adó alapján határozta meg;

3. a szegény réteg meghatározásához a vagyontalan iparosokra kivetett 32, 60, 120, 180 dénáros kereseti adó szolgált alapul.

Ezzel a módszerrel összesen hét kategória alakult ki, amelyek közül kettő-kettő a vagyontalan (1 fl-ig), közepes vagyonnal (1—3 fl.) ill. nagy vagyonnal bíró csoportot jelenti (3—10 fl.), egy hetedik kategória (10 fl. felett) a soproni viszonylatban különlegesen magas vagyonnal bírók csoportját foglalja magába.⁸⁴

Célunkhoz a továbbiakban ezt a kategória-rendszert kívánjuk felhasználni, jóllehet tudjuk, hogy hipotézisünknek e másik része még az előbbinél is támadhatóbb. Nyilvánvaló ui., hogy kétszázötven év alatt a vagyoni struktúra, de a feltelezett egységes adókivetési kulcs is nagy mértékben változott, megváltoztak az ár- és bérvizonyok s ezzel együtt a pénz értéke. 1686-ban tehát e kategória-beosztás más más értelmet kell, hogy kifejezzen mint 1458-ban, azaz nem felel meg az akkori helyzetnek.

Néhány érv mégis választásunk mellett szól. Az első — cinikusan hangzó — érv az, hogy nem látunk más megoldási lehetőséget. Mindaddig ui., amíg nem áll rendelkezésünkre az adóalapot bemutató forrás, a korszak ár- és bérvizonyait tisztázó mű, avagy egyéb olyan forrás, amelyből a vagyoni struktúra *összefüggően*, mindhárom választott évre kiolvasható, nem folyamodhatunk más eszközökhöz. Másrészt figyelembe kell venni, hogy elsőrendű célunk nem a vagyoni tagozódás vizsgálata a XVI—XVII. században, hanem a lélekszám meghatározásához szükséges két fő réteg elkülönítése.

Két praktikus érv is az eljárás mellett szól. Az előbbieken ui. már bebizonyosodott, hogy a város termelési-foglalkozási struktúrája alapvetően nem változott a XV—XVII. században. Ez más szóval azt jelenti: e téren nem kell olyan minőségi változással számolnunk, mint amilyen pl. a XV—XVI. századi Ypermben lezajlott. Vagyis a vagyoni tagozódást befolyásoló egyik strukturális elem változatlan maradt. A vagyoni tagozódásban természetesen más külső tényezők hozhattak változást, így pl. egy infláció, háború, pestis stb. — mégis az alapvető változást okozó tényezők köre jóval szűkebb. Ezenkívül néhány 1458-ból ill. 1552-ből származó kulcsadat is azt mutatja, hogy e közel százéves időszakban a vagyoni tagozódás nem változott jelentős mértékben:

Év	Adófizetők sz.	Adóösszeg	Az egy főre eső átlag	
			összege	százaléka ¹
1458²				
Külváros	585	757 fl 5 den	1 fl 129 den	80,62
Belváros	153	425 fl 86 den	2 fl 78 den	173,75
Összesen	738	1182 fl 91 den	1 fl 60 den	100,00
1552				
Külváros	513	831 fl 75 den	1 fl 62 den	84,81
Belváros	129	396 fl 50 den	3 fl 70 den	160,73
Összesen	642	1228 fl 25 den	1 fl 91 den	100,00

Megjegyzés: ¹ Az összes természetes személy után számolt egy főre eső átlagadó alapján.

² Vö. *Fügedi*: Stat. forrás. 1. r. 70. l.

⁸⁴ *Fügedi*: Stat. forrás. 1. r. 59. l.

A táblázat alapján az derül ki, hogy a Külváros ill. a Belváros egy-egy lakosára eső átlag adó egymáshoz viszonyított aránya nem mutat döntő fordulatot. Az egy főre eső adó százalékos arányainak összevetésekor ui. figyelmen kívül hagyhatjuk, hogy mekkora volt az adókulcs (azt viszont feltesszük, hogy egységes volt), a hangsúly a Belváros és a Külváros egymáshoz viszonyított helyzetén van. Ez pedig a gazdagabb Belváros (13⁰/₀-os) szegényedését, a gazdag réteg csökkenését ill. a Külváros valamelyes (4⁰/₀-os) gazdagodását mutatja, azaz sokkal inkább a vagyoni különbségek kiegyenlítéséről, mintsem elmélyüléséről van szó. A jelenség egyébként alátámasztja a XV. század középső harmadától megfigyelhető visszaesési folyamattal kapcsolatban mondottakat.⁸⁵ Mindenesetre a száz évvel korábbi adókiivetés alapján felállított kategóriákba „beférnek” az 1552. évi adófizetők is. Ha ez igaz, akkor függetlenül a két XVII. századi adójegyzékben tükröződő jelentős változásoktól a Fügedi által felállított kategóriákba csoportosított számadatok alapján megfigyelhetjük az adófizetők összességén belüli arányokat. A gabonaárak emelkedése, mint az általános árviszonyok tükrözője eleve változásokra enged következtetni. Ezt a körülményt az egyes kategóriák közti arányok eltolódása jelezni fogja. Végeredményben a XV. századi realitásokat képviselő kategória-beosztást afféle rácsozatnak tekinthetjük, amelyet a három kiválasztott adójegyzék adóösszegeire illesztünk, hogy a térképek fokbeosztásához hasonlóan olvassuk le a számunkra szükséges adatokat. A vagyoni különbségeket reprezentáló adókatégoriák közötti eltéréseket vizsgálva, esetenként kell majd elkülönítenünk a szegény, illetve a „polgári” réteget, hogy Paulinyi Oszkár módszerét követve meghatározhassuk a lélekszámot.

Mielőtt tehát pillantást vetnénk a demográfiai helyzetet befolyásoló konkrét mozzanatokra, fordítsuk figyelmünket a kivetett adó alapján felállított kategóriák felé.

Az imént már bemutattuk a három adójegyzékben szereplő természetes személyek megoszlását a nevükkel kapcsolatos jelzések alapján (háztul.; bérlakó stb.). Közöttük szerepeltek az adómentes személyek is. A most következő táblázatokban ezek természetesen nem szerepelhetnek. Voltak azonban olyan városlakók is, akiket nem tisztségük vagy 'burgergeld' fizetési kötelezettségük (csak 1552-ben!) miatt mentettek fel az adófizetés alól, hanem azért, mert annyira szegények voltak, hogy nem lehetett rájuk adót kivetni. E néhány eset mindhárom adójegyzékből egyértelműen kiolvasható. Minthogy itt a vagyoni helyzet értékeléséről van szó, részükre egy további, nyolcadik kategóriát nyitottunk. Így a fizetett adó szerinti megoszlás az alábbi képet mutatja:

6. táblázat. Az adófizető természetes személyek megoszlása Sopronban a kivetett adó nagysága szerint

Év	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Össz.
	0 fl	0—0,5 fl	0,5—1 fl	1—2 fl	2—3 fl	3—5 fl	5—10 fl	10— fl	
1552	5	77	34	241	117	131	33	4	642
1633	15	25	95	228	180	230	176	54	1003
1686	7	57	101	223	157	166	134	42	887

A táblázatból megállapítható, hogy

- az adófizetők zöme a 4—6., illetve 1633-ban és 1686-ban ezeken kívül még a 7. kategóriában tömörült,
- az 1—3. kategóriák jelentősége a XVII. században csökkent,

⁸⁵ Vö. fentebb 18. l.

c) a 10 fl feletti fizetők száma 1633-ban és 1686-ban már jóval magasabb. Világosabb képet kapunk, ha a táblázat adatait százalékos megoszlásukban is szemügyre vesszük:

7. táblázat. 1. adófizető természetes személyek százalékos megoszlása kategóriánként

Év	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Össz.
1552	0,77	11,98	5,29	37,53	18,22	20,39	5,43	0,62	< 100,00
1633	1,46	2,45	9,33	22,40	17,79	22,99	17,10	5,40	< 100,00
1686	0,78	6,41	11,37	25,11	17,67	18,68	15,08	4,72	< 100,00

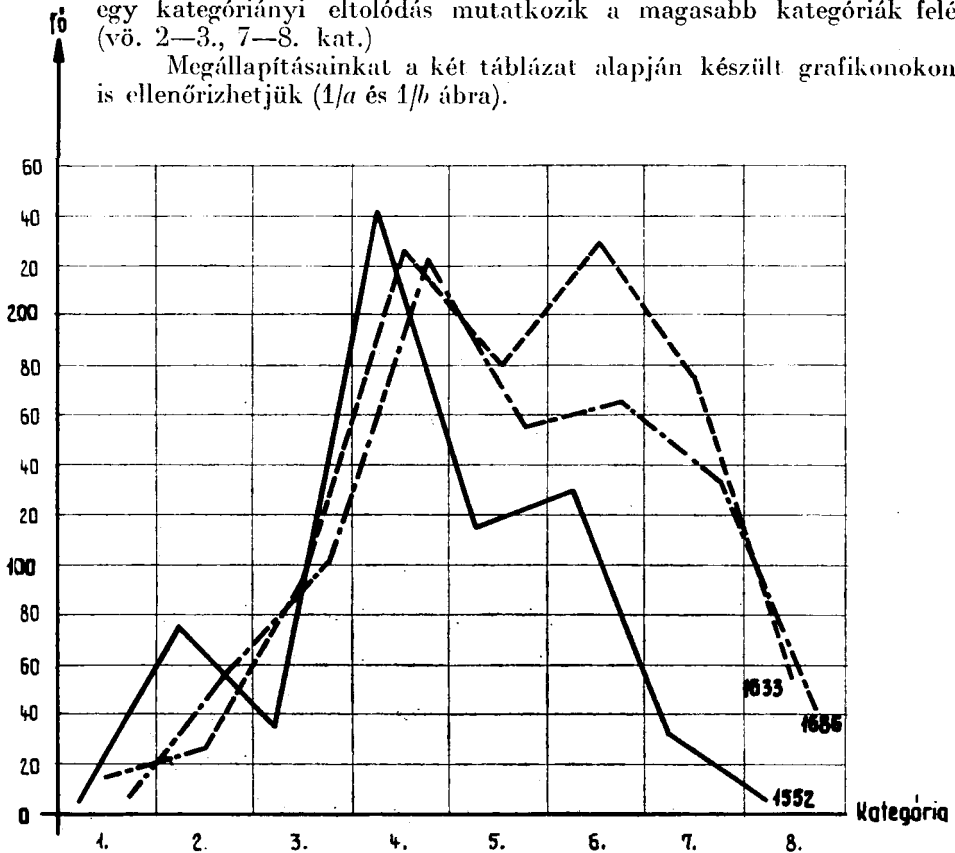
A százalékos megoszlás alapján feltűnő, hogy

ad a) 1552-ben rendkívüli tömörülés mutatkozik a 4. kategóriában, mert ide sorolható az adófizetők több mint egyharmada, ami súlyponti helyzetet jelent. (Itt és a továbbiakban súlypontnak tekintünk minden 33⁰/₀-ot meghaladó esetet),

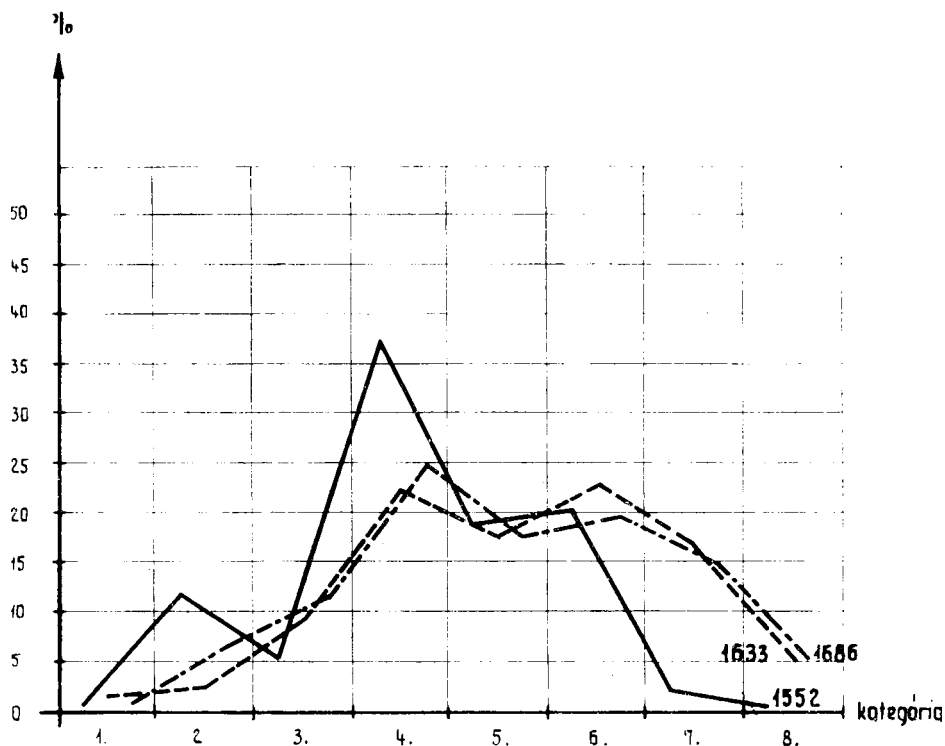
ad b) 1633-ban és 1686-ban a kategóriák közötti arányok differenciáltabbak,

ad c) b-vel párhuzamosan 1633-ban és 1686-ban 1552-höz képest legalább egy kategóriányi eltolódás mutatkozik a magasabb kategóriák felé (vö. 2—3., 7—8. kat.)

Megállapításainkat a két táblázat alapján készült grafikonokon is ellenőrizhetjük (1/a és 1/b ábra).



1a. ábra. Az adófizető természetes személyek megoszlása Sopronban a kivetett adó nagysága szerint



11. ábra. Az adófizető természetes személyek százalékos megoszlása kategóriánként

Az adófizető természetes személyek megoszlása a kivetett adó nagysága szerint 1458⁸⁶

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összesen
Szám	22	271	138	145	59	56	40	7	738
Százalék	3,1	36,7	18,7	19,6	8,0	7,6	5,4	0,9	100,00

Itt feltűnő, hogy egy kategória, ti. a második 1552-höz hasonló módon súlypontot képez, az adófizetőknek ez is több mint egyharmadát foglalja magába. Az eltolódás két kategóriát tesz ki *visszafelé* s a három legnépesebb kategória a 2., 3. és 4., míg 1552-ben a 4., 5. és 6. Megjegyzésre érdemes az a körülmény is, hogy a 7. és 8. kategóriába sorolt adófizetők arányszáma, de még abszolút száma is közel száz év múltán egyezést mutat. Mindenesetre a XV—XVI. századi két adójegyzék alapján készült táblázatok strukturálisan különböznek a XVII. századiaktól. Ennek vagy az adókvetési rendszerben bekövetkezett változás lehet az oka, vagy valamilyen változás, amely a XVI. század dereka és a XVII. század első harmada között az adózók vagyoni rétegződésében módosulást eredményezett.

⁸⁶ Fügedi: Stat. forrás. I. r. 70. l. (8. tábl.) alapján.

Az adófizető természetes személyek kategóriánkénti megoszlása alapján képet alkothatunk a három adójegyzékből kiolvasható vagyoni tagozódás néhány sajátosságáról. A következő lépés a háztulajdonos és bérlakó adófizetők kategóriánkénti megoszlásának áttekintése kell, hogy legyen (9. tábl.).

9. táblázat. A háztulajdonos adófizetők megoszlása a kivetett adó nagysága szerint

Év	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összes
1552									
szám	4	6	26	172	105	128	31	4	476
százalék	0,84	1,26	5,46	36,13	22,05	26,88	6,51	0,84	<100,00
1633									
szám	2	—	8	59	122	183	159	51	584
százalék	0,34	—	1,34	10,03	20,74	31,46	27,20	8,84	<100,00
1686									
szám	6	15	49	124	111	136	127	41	609
százalék	0,97	2,45	8,03	20,32	18,18	22,28	20,81	6,71	<100,00

A háztulajdonnak, mint a vagyon egyik fontos sőt döntő elemének az osztatlan adóösszegben is tükröződnie kell, másszóval a háztulajdonosok a felsőbb kategóriákban kell, hogy túlsúlyban legyenek. Valóban, ha ebből a szempontból vizsgáljuk az adófizetők megoszlását kiderül, hogy

a) mindhárom évben az alsó kategóriákban a háztulajdonosok százalékszámja alacsonyabb, mint az összes adófizetőké, a helyzet az 5. kategóriában megfordul, s innentől a háztulajdonosok százalékszámja már magasabb mint az összes adófizetőké,

b) e közös jellemző mellett a három tagozódás egymáshoz viszonyítva jelentős eltéréseket mutat, az arányok megoszlása relatíve 1686-ban a legkiegyenlítettebb, kevésbé kiegyenlített a kép 1552-ben, számottevő a differenciáltság 1633-ban.

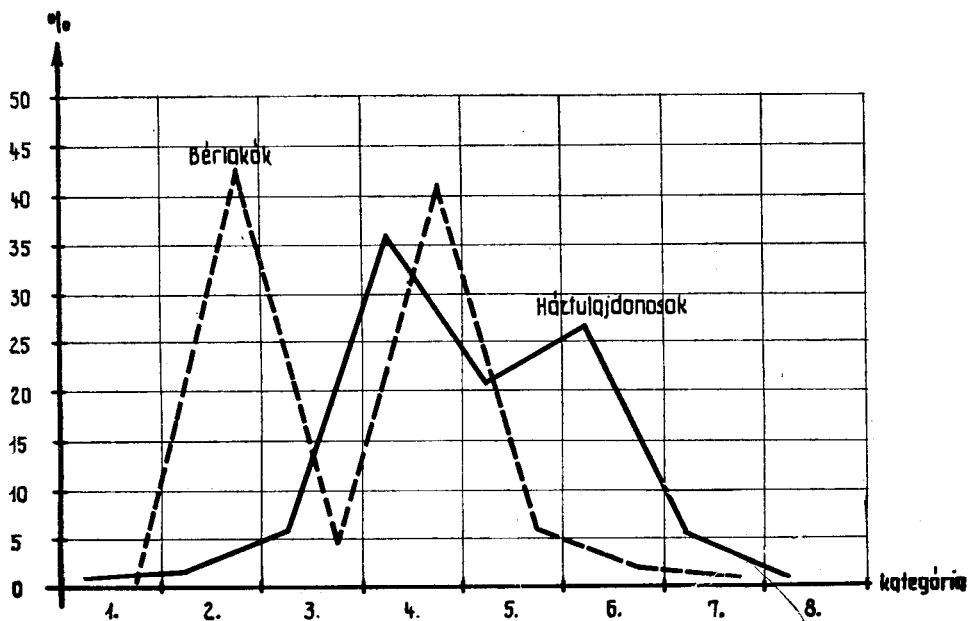
Lássuk ezek után a bérlakók megoszlását:

10. táblázat. A bérlakó adófizetők megoszlása a kivetett adó nagysága szerint

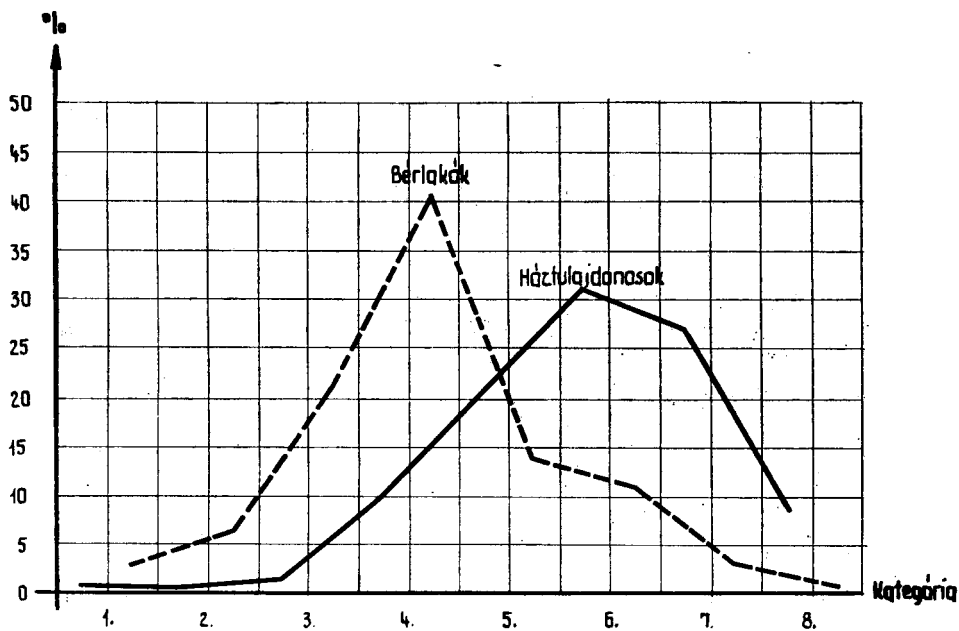
Év	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összes
1552									
szám	1	71	8	69	12	3	2	—	166
százalék	0,60	42,76	4,81	41,55	7,22	1,80	1,20	—	<100,00
1633									
szám	13	25	87	169	58	47	17	3	419
százalék	3,09	5,95	20,76	40,15	14,07	11,60	2,92	0,70	<100,00
1686									
szám	1	42	52	99	46	30	7	1	278
százalék	0,35	15,09	18,69	35,60	16,53	10,78	2,50	0,35	<100,00

A háztulajdonos adófizetők megoszlásához képest ellenkező irányú tagozódás figyelhető meg, amelyet a vagyon legalább egyik elemének, ti. a háztulajdonnak a hiánya indokol. Említést érdemel hogy

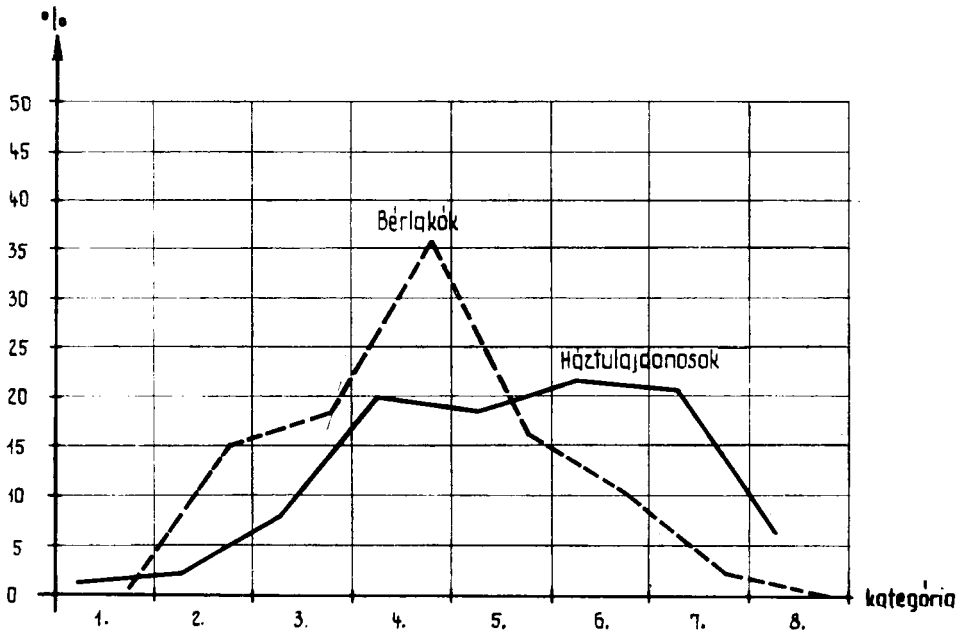
ad a) a bérlakók, ellentétben a háztulajdonosokkal zömmel az alsó négy kategóriában csoportosultak, ezekben százalékarányuk magasabb, mint az összes adófizetőké, a helyzet a 4. kategóriában fordul meg, mert az ezt követőkben százalékarányuk alacsonyabb az összes adófizetőkénél,



2a. ábra. A háztulajdonos és bérlakó adófizetők százalékos megoszlása 1552-ben



2b. ábra. A háztulajdonos és bérlakó adófizetők százalékos megoszlása 1633-ban



2c. ábra. A háztulajdonos és bérlakó adófizetők százalékos megoszlása 1686-ban

ad b) a három struktúra közötti eltérésekhez további adalékokat kapunk, amelyekből most már megállapíthatjuk, hogy a XVII. századi adatsorok nagyjából két, hasonló típusú tagolódás létezésére utalnak. 1552-ben viszont a bérlakók közel 85%-a a 2. és a 4. kategóriában, a két súlypontban csoportosult.

Az a) és b) megállapításokat tükrözi a 2a, 2b és 2c ábra. A pusztaszámoknál szembetűnőbben bizonyítják azonban azt is, hogy

c) a háztulajdonosok megoszlása relatíve egyenletesebb, a bérlakóké relatíve egyenetlenebb.

Mielőtt továbblépnénk vessünk ismét egy pillantást a háztulajdonosok és bérlakók 1458. évi megoszlására.

Az adófizető háztulajdonos és bérlakó természetes személyek megoszlása a kivett adó nagysága alapján. 1458⁸⁷

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összes
Háztulajdonos szám	5	106	84	114	50	52	39	7	457
százalék	1,1	23,2	18,4	24,9	11,0	11,4	8,5	1,5	100,00
Bérlakó szám	17	165	54	31	9	4	1	—	281
százalék	6,0	58,7	19,2	11,0	3,3	1,4	0,4	—	100,00

1458-ban a háztulajdonosok megoszlása egyenletesebb képet mutat, mint 1552-ben, de újból megfigyelhető az egész struktúra eltolódása.

Nem lehet teljes az adófizetők megoszlásáról alkotott kép, ha a háztulajdonosok illetve a bérlakók *relatív* (tehát e két nagy rétegen belül mért) ará-

⁸⁷ Fügedi: Stat. forrás. 1. 3. 70. l. (9/a és 9/b. tábl.)

11. táblázat. A háztulajdonos és bérlakó adófizető természetes személyek százalékos megoszlása kategóriánként, az összes adófizetőhöz viszonyítva

Év	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összes
1552									
háztulajdonos	0,7	0,9	4,0	26,8	16,4	20,0	4,8	0,6	74,2
bérlakó	0,1	11,0	1,3	10,7	1,9	0,5	0,3	0,0	25,8
									100,0%
1633									
háztulajdonos	0,2	0,0	0,9	5,9	12,1	13,3	15,8	5,1	58,3
bérlakó	1,2	2,6	8,7	17,0	5,7	4,6	1,6	0,3	41,7
									100,0%
1686									
háztulajdonos	0,6	1,7	5,4	14,20	13,2	15,2	14,2	4,6	69,1
bérlakó	0,1	4,6	5,9	11,0	5,1	13,4	0,7	0,1	30,9
									100,0%

Megjegyzés: A tisztább kép kedvéért továbbra sem vettük figyelembe a mentesített személyeket, akiknek túlnyomó része háztulajdonos. Főbb aránybeli módosulást kis számuk miatt e tény nem okoz.

nyainak áttekintése után nem vizsgáljuk meg *abszolút* (az összes adófizetőhöz mért) megoszlásukat.

Az abszolút arányokat tükröző adatsorok két körülményre hívják fel a figyelmet:

a) a bérlakóknál kimutatható megoszlásbeli súlypontok jelentősége az összlakosság kategóriánkénti arányához viszonyítva mindhárom évben, de különösen 1552-ben csökken.

b) a három kiválasztott évben erős ingadozás mutatkozik a háztulajdonosok és bérlakók egymásközi arányában. Soproni viszonylatban feltűnően nagy a bérlakók aránya 1633-ban. Kiegészítésül jegyezzük meg, hogy 1458-ban a háztulajdonosok aránya 61,90%, a bérlőké 38,10% volt az összes adófizetőkhöz viszonyítva.⁸⁸ Ez a megoszlás az 1633-ban látottra emlékeztet (!).

A szegény és a „polgári” rétegek elkülönítéséhez az eddigi statisztikai megfigyelések már adtak néhány támpontot. Vizsgálódásunk azonban csak akkor lehet teljes, ha a *kivetett adóösszeg* eloszlását is megvizsgáljuk. Az egy adófizetőre eső átlag, illetve az összeg kategóriánkénti megoszlása két fontos kérdésre adhat új feleletet: egyrészt arra, hogy 1552-höz viszonyítva 1633-ban és 1686-ban az egyes kategóriákat milyen vagyoni fok kifejezésének kell tekintenünk

12. táblázat. A kivetett adó összege és az adófizetőnkénti átlag 1552-ben, 1633-ban és 1686-ban

Év	A kivetett adó összege	Adófizető természetes személy	Egy adófizetőre eső átlag
1552	1228 fl 25 den	642	1 fl 91 den
1633	3557 fl 75 den	1003	3 fl 55 den
1686	3003 fl 48 den	887	3 fl 38 den

Megjegyzés: A táblázat csak a természetes személyekre kirótt adót tartalmazza. Az 1633-as, ill. az 1686-os jegyzékből a céhekre kivetett testületi adó is megállapítható. Ennek összege 1633-ban (6 céh): 23 fl, 1686-ban (6 céh): 8 fl 51 den.

⁸⁸ Uo. (9/c. tábl.)

(azaz mennyit „inflálódott” egy-egy kategória jelentése), másrészt ezzel összefüggésben arra, hogy hol húzható meg a határvonal a bennünket érdeklő két társadalmi réteg között.

Az adófizetők kategóriánkénti megoszlását illetően azonban az egy főre eső adóátlag fontos támpont.

Megállapíthatjuk ui., hogy

a) az átlagos vagyoni helyzetet kifejező kategória 1552-ben a 4., 1633-ban és 1686-ban a 6. volt, ami két kategória eltolódást jelent. Valójában nem egészen ez a helyzet. 1552-ben láttuk, hogy az adózók közel 38⁰/₀-át magában foglaló 4. kategóriában több mint 34⁰/₀ 1 fl 25 dénárt v. 1 fl-ot fizetett, miközben az 1 fl 91 dénáros átlag globálisan nem egészen 3,5⁰/₀-ot érintett. 1633-ban és 1686-ban fordított a helyzet, mert ekkor az átlagadó összege a 6. kategória alsó szférájába helyezhető. Gyakorlatilag tehát az adófizetők megoszlásában csak egy kategóriányi eltolódással kell számolnunk 1552 és 1686 között.

1458-ban egyébként az egy főre eső átlag — 1 fl 60 den — szintén a 4. kategóriába esett.⁸⁹

Százalékosan kifejezve a fizetett adó összege a következőképpen alakult kategóriánként ($100^{0}/_0 =$ a teljes, természetes, személyek által fizetett adóösszeg).

13. táblázat. A kivetett adó összegének megoszlása kategóriánként

Év	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	Összes
1552								
százalék	1,5	2,17	21,69	19,11	36,12	15,79	3,58	100,00 = 1228,25 fl
1633								
százalék	0,19	1,47	8,53	11,03	23,98	31,77	23,02	100,00 = 3557,75 fl
1686								
százalék	0,57	2,24	10,35	12,17	20,93	30,51	23,13	100,00 = 3003,48 fl

E táblázat alapján a következőket állapíthatjuk meg:

a) az arányok az alacsonyabb kategóriákból induló emelkedést mutatnak mindhárom évben, ami eltér a személyi megoszlás arányainak alakulásától. A magasabb kategóriák részaránya nagyobb.

b) Súlyponti helyzet 1552-ben a 6. kategóriában figyelhető meg, míg 1633-ban és 1686-ban ehhez a helyzethez a 7. kategória áll közel. Feltűnő e két utóbbi évben a 8. kategória részarányának magassága, ami azonban az eltolódással függ össze.

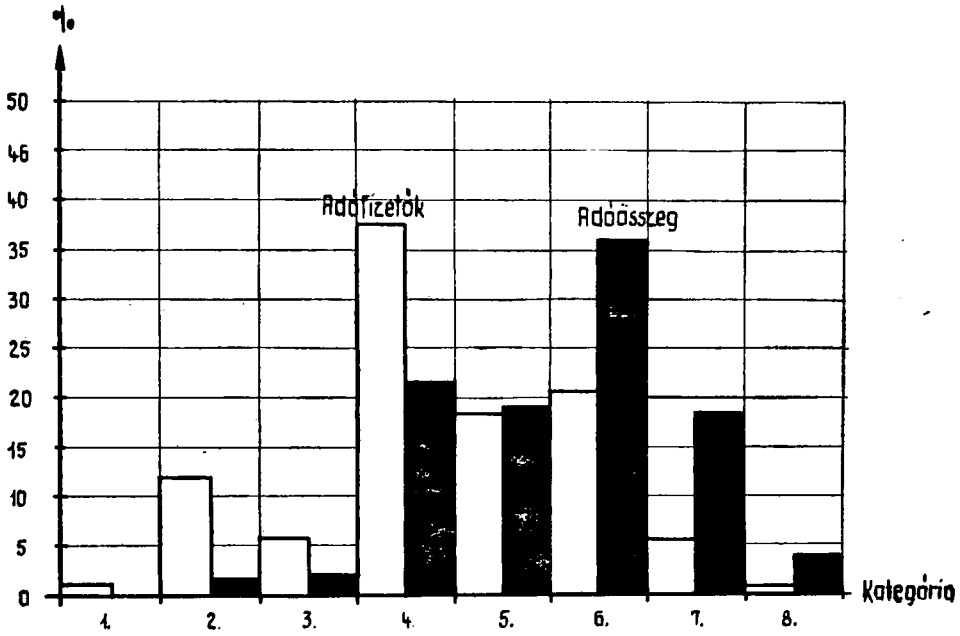
Az adózási és vagyoni tagozódás sajátosságait jól jellemezhetjük az adófizetők és a kivetett adó kategóriánkénti százalékos megoszlását tükröző grafikonokon (3/a, 3/b, 3/c ábra). A kétféle megoszlás összevetése alapján előbbi két megállapításunkat kiegészíthetjük:

c) 1552-ben az 5., 1633-ban és 1686-ban 6. kategóriában fordul elő először, hogy a kivetett adóösszeg részarányát tükröző oszlop magasabb, mint az adófizetők részarányát jelző oszlop.

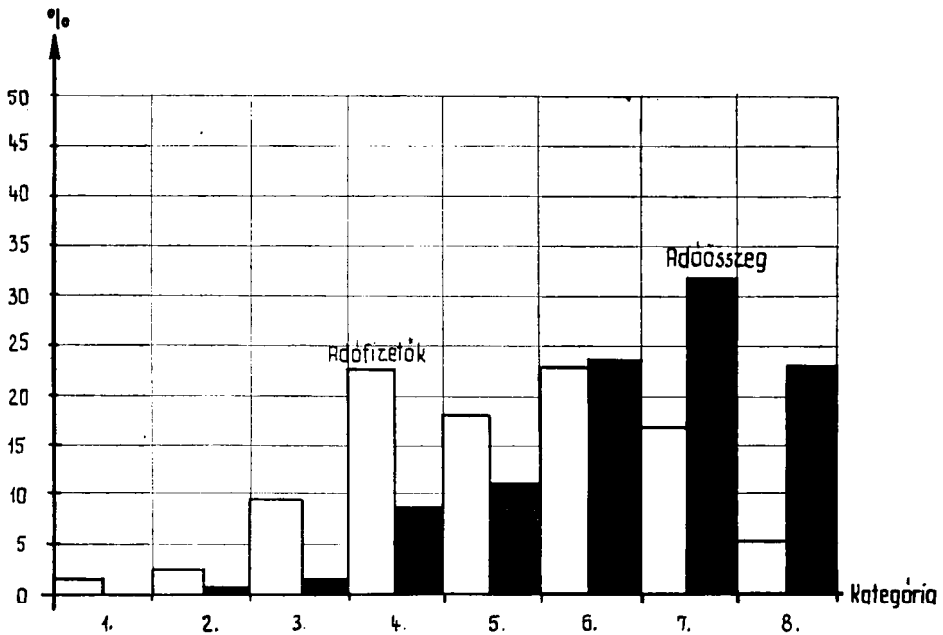
Mindezek után az adófizetők, illetve a kivetett adó kategóriánkénti megoszlásáról tett megállapításokból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. Mindhárom kiválasztott évben az 1—5 fl között fizetők, 1633-ban és 1686-ban még az 5—10 fl-ot fizetők is ide tartoznak, vannak a legtöbben; ugyancsak nekik a részesedése is a legnagyobb a kivetett adóban (1633-ban és 1686-ban ide tartoznak még a 10 fl felett fizetők is).

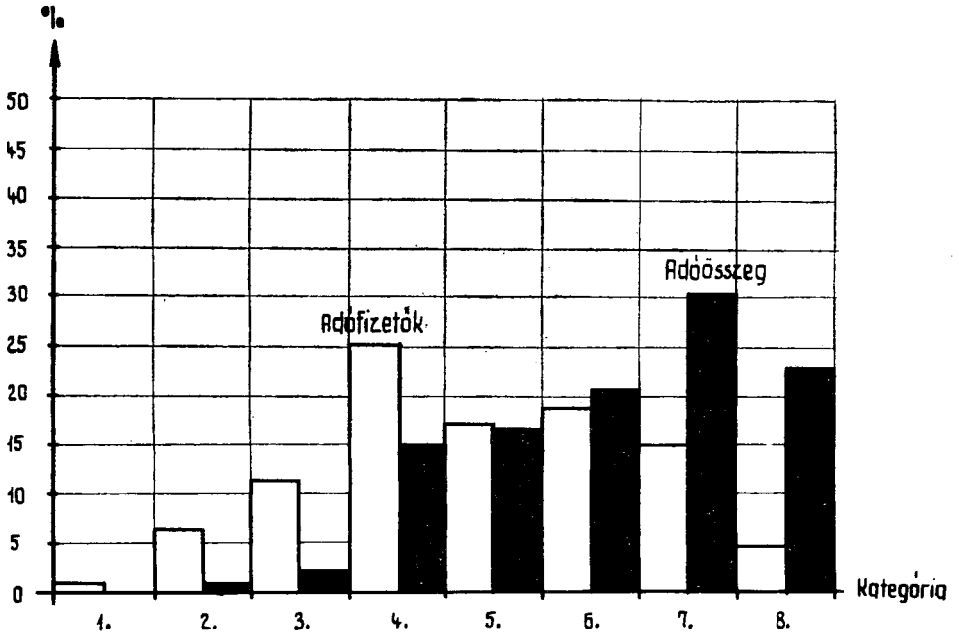
⁸⁹ Uo. 66. l.



3a. ábra. Az adófizetők számának és a fizetett adó összegének százalékaránya kategóriánként 1952



3b. ábra. Az adófizetők számának és a fizetett adó összegének százalékaránya kategóriánként 1963



3c. ábra. Az adófizetők számának és a fizetett adó összegének százalékaránya kategóriánként 1686

2) 1552-höz képest 1633-ban és 1686-ban a kategóriák értelmezését tekintve egy kategóriányi eltérés tapasztalható. Az átlagszintű vagyoni helyzetben levők csoportosulása 1552-ben a 4. és 5. kategória határán, 1633-ban és 1686-ban a 6. kategória első negyedében keresendő.

3) A háztulajdonosok és a bérlakók, illetve az összes adófizetők és a kivett adó összegének kategóriánkénti megoszlását egybevetve kiderül, hogy 1552-ben a 2—3 fl-ot, 1633-ban és 1686-ban a 3—5 fl-ot fizetők kategóriájától számíthatjuk a szegényebb, illetve gazdagabb rétegeket elválasztó határvonalat.

4) Felhasznált forrásaink alapján sajnos nem határozhatjuk el határozottan azokat az okokat, amelyek az adókivetési rendszer változása, illetve a tényleges történelmi helyzet következtében a három vizsgált év adómegoszlását módosították. Néhány következtetést azonban éppen az eltérések alapján feltétlenül le kell vonnunk:

A) 1552-ben, akár 1458-hoz, akár 1633-hoz vagy 1686-hoz hasonlítjuk a helyzetet, a szegény bérlakó rétegek és a legvagyonosabb adófizetők hiányoztak. Így a XVII. századtól is, de a XV. századtól is különböző tagozódás, legfőbb vonása az, hogy a középső kategóriákban oszlott el az adófizetők és a fizetett adó túlnyomó része.

E rendkívüli helyzethez képest egyenletesebb a tagozódás a XVII. században, de azért 1633 és 1686 között számottevő különbség tapasztalható. 1633-ban a bérlakó réteg részaránya soproni viszonylatban magas volt, az alsó kategóriákban minimális a háztulajdonosok részaránya, a vagyonosabb rétegeket tömörítő 6., 7. és 8. kategóriák viszont relatíve népesekek. 1686-ban ezzel szemben csökkent a bérlakók részaránya, a háztulajdonosok száma az alsóbb kategóriákban megháromszorozódott s csökkent a felső kategóriák népessége. Mindent összevetve a XVII. század első harmadát reprezentáló 1633 előtti években a

korábbi, ill. későbbi helyzethez képest demográfiai és gazdasági prosperitással számolhatunk, míg 1686-ban visszaesés mutatkozik.

B) A szám adatok Sopron viszonylatában is bizonyítják, hogy a bérlakók képezték a városi lakosság mozgékonyabb elemét.

C) Ugyanakkor Mendl megállapítása, mely szerint a bérlakók részaránya nagyjából tükrözi a szegényebb rétegek részarányát a teljes városi lakosságban, a XVII. századtól — legalábbis Sopron esetében — már nem alkalmazható teljes határozottsággal, mert a bérlakók több mint 10⁰/₀-a a felső három, a háztulajdonosok kb. 10—30⁰/₀-a az alsó négy kategóriában helyezkedett el. A XVI. század derekán viszont a tétel nagyjából megfelel a helyzetnek.

D) Az a körülmény, hogy az egyes kategóriák jelentése eltolódott, felhívja a figyelmet a XVII. században már előrehaladott folyamatra: ti. a fokozottabb vagyoni differencialódás jelenségére. Miközben az egy főre eső adó a XVII. században a XV—XVI. századnak kb. két és félszerese, az alsó három kategóriába tartozó adófizetők száma gyakorlatilag nem csökkent. A legalacsonyabb ill. a legnagyobb kivetett adóösszeg közötti rés viszont tágult.⁹⁰

*

Egy fontos, különösen a lakosságszám megállapítása szempontjából meghatározó jelentőségű kérdésre a statisztikai vizsgálat nem adhatott közvetlen választ. É kérdés: kiknek az adóját tartalmazták a jegyzékek? A jegyzékek köre háztulajdonosokra, valamint a házzal nem rendelkező, de a városban élő olyan személyekre terjedt ki, akiket az adó kivetésekor számitásba lehetett venni. A középkorban általános jelenség volt, hogy a fiscus, akit lehetett, igyekezett megadóztatni. Az adójegyzékek Sopronban is feltüntették azokat, akiknek mentesítésük volt, illetve vagyoni helyzetük alapján nem kellett fizetniük, s mint fentebb láttuk, gyakran előfordult, hogy a családtag, rokon illetve gyámolt is adóköteles volt. Másszóval az adó kivetésekor „alapos munkát végeztek”, amit közvetve bizonyít, hogy a városi „Gemein” gyakran panaszkodott az adó nagysága miatt.⁹¹ Kik lehetek viszont azok, akiket a fiscus adózási szempontból „nihil”-nek tekintett?

Néhány alkalommal a város jobbnak láthatta, ha amúgy is feszült viszonyát egy-egy gazdag családdal nem bonyolítja tovább, ezért nem tüntették fel őket a jegyzékben.⁹² Statisztikai szempontból ezek az esetek elhanyagolhatók.

⁹⁰ A szegénységük miatt mentesítettek százalékaránya is emelkedett, főként 1633-ban.

A kivetett adó		
	legalacsonyabb	legmagasabb
összege		
1552	— fl 25 dén.	14 fl — dén.
1633	— fl 25 dén.	26 fl — dén.
1686	— fl 15 dén.	43 fl 14 dén.

⁹¹ Így pl. 1524-ben, 1534-ben, 1620-ban stb. (Vö. Sopron Monographiája. 6., 15., 428. l.)

⁹² 1633-ban pl. a Sárkány-családdal volt feszült a város viszonya. Házuk ezért nem is szerepelt a belváros adójegyzékében, ellenben a második negyedbeli majorjukra vetették ki a magas adót. A bejegyzés egyébként érdekes adalék a kivetési rendszer jellegéhez:

„Sarkhanisser Mayerhoff undt den anderen weingarten undt
grundtstükhen 11 fl — ort”

Házuk a külső kör utolsó helyén állt 1686—87-ben (Beloianis tér). Vö. Ház: A soproni Belváros. 1. r. 140. l.

Más a helyzet azonban a város legszegényebb rétegeivel. A nincstelen rétegek ui. — mint azt a bérlakók statisztikai adatai bizonyítják — fluktuáltak, s ebben a gazdasági okokon túl szerepet játszhatott a háborús veszély vagy egy-egy nagyobb járvány is, minthogy számottevő anyagi veszteség nélkül továbbállhattak. Elvben nem zárhatjuk ki, hogy egy részük, éppen az ingatag helyzet miatt nem szerepelt az adókötelesek között. Figyelembe kell vennünk továbbá azt is, hogy a város gazdaságában domináló mezőgazdaságnak idénymunkásokra is szüksége volt, akik nyilván nem laktak tartósan a városban. Ennyiben tehát az adójegyzékek alapján végzett lélekszám-számítás ingatag alapon nyugszik. Itt kell megemlíteni azt a körülményt is, hogy rendkívüli alkalmakkor (menekülők, katonai beszállásolás, országgyűlés stb.) szintén kiszámíthatatlan mértékben duzzadt meg a városi lakosság.

Másrészt néhány érv mellett szól, hogy az adójegyzékek alapján tartósan megtelepedettnek tekinthető lakosság *nagyjából* a ténylegesen és tartósan Sopronban élő városiakok körét jelentette.

Az első érv alapjául a statisztikai feldolgozás szolgál: mindhárom vizsgált évben sikerült ui. elkülöníteni a szegény rétegeket képviselő adófizetőket, akik minimális vagy csekélyebb adót fizettek (nagyjából 1552-ben 1 fl-ig, a XVII. században 2 fl-ig). A XV. századi viszonyokhoz képest arányuk változott ugyan, azonban a változások nem voltak olyan nagy mérvűek, hogy belőlük egy egész, különben adózóképes és tartósan megtelepedett városi réteg kimaradása tükröződnék. Ha így állna a helyzet, akkor az adókivetéssel kapcsolatban bizonyos speciális szisztémával kellene számolnunk, amely egy-egy adózó réteget elkülönít, kiemel az adójegyzékből. Ám ez a tény egyes adókategóriák néptelenségét kellene hogy okozza, amiről egyik évben sincsen szó.

A második érv egy negatívum: a vizsgált évekből nem maradt fenn olyan jegyzék, amely az adójegyzékből kimaradtakat magában foglalná. Ilyenről a XV. század közepétől 1687-ig nincsen tudomásunk. Ebből a szempontból nem tekinthető véletlennek, hogy a vagyontalanok jegyzékének összeállítását a városi „Gemein” éppen az adóreform idején sürgette (vö. fentebb). Sőt e tény arra enged következtetni, hogy az 1687 előtti rendszerben az adójegyzékek még megfeleltek a „Gemein” igényének.⁹³

A harmadik érv abból következik, amit az imént az adókivetés alaposságáról mondtunk. Végül pedig érvként szolgálhat az is, hogy a XV. században, amikor már nagyjából a XVI—XVII. században is követett adókivetési rendszert használták, az adójegyzékek bizonyíthatóan a zsellérséget is magukban foglalták.⁹⁴ Mindent összevetve tehát megítélésünk szerint a három adójegyzék a vagyontalan, de tartósabban megtelepedett (zsellér stb.) rétegeket képviselő adófizetőket is magában foglalja.

⁹³ 1633-ban és 1686-ban az adójegyzék gyakran feltünteti az adófizetők foglalkozását. Erre szinte kizárólag a szegényebb rétegekhez tartozók esetében került sor. 1633-ban így 78 iparosról vagy egyéb foglalkozásúról tudunk (a kirótt adóösszeg fejenként 25 dén. és 4 fl között mozog, de zömmel 50 dén. és 2 fl között); ugyanekkor további 13 adófizetőről állapítható meg, hogy foglalkozása 'holdt' (zsellér). Adójuk 0 és 1 fl között mozgott. 1686-ban ugyan lényegesen kevesebb ilyen, a foglalkozásra utaló megjegyzéssel találkozunk, de a 'holdt' illetve a 'hauer' (kapás) megjelölés ekkor sem hiányzik. Nyilvánvaló, hogy e tekintetben egyik évben sem jártak el következetesen, a megjegyzések inkább megkülönböztetésül szolgáltak, mondhatni, a személynévet pótolták (pl. 'ein holdt', 'die höldin', 'ein flassner', 'ein lezelter', 'ein granner sneider', stb.). Egy-két kivételtől eltekintve egyébként bérlakókról van szó.

⁹⁴ *Szűcs*: Városok és közműveltség. 39. l. Vö. az előbbi jegyzetet is.

Mindez nem zárja ki természetesen, hogy a tartósan helyben lakók közül kimaradhatott az adójegyzékekből néhány mentesített városi tisztviselő, őr, kézműveslegény, cseléd stb. Minden bizonnyal kimaradtak pl. a papok és szerzetesek. Számukra becslést tehetünk.

Mielőtt becslést tennénk a város lélekszámára, tisztáznunk kell, hogy az adójegyzékek milyen sajátos, a lélekszámot befolyásoló mozzanatot tükrözhetnek.

Az 1552-t megelőző időszakban arra a népmozgásra kell felfigyelnünk, amelyet a török elől menekülő lakosság fluktuációja, a török közeli portyázásai okoztak. A menekülők egyik útvonala is erre vezetett. Kisebbségi hatással járhatott a reformáció előrehaladása ill. a katolikus egyház gyengülése. Közvetett befolyást gyakorolhatott a lélekszám illetve a lakosság társadalmi tagozódásának alakulására, hogy a török hódoltság idején Sopron kereskedelme elveszítette beszerző forrásainak java részét, a megyében felvirágzott marhakereskedelem az elvesztett területek által szolgáltatott árumennyiséget nem tudta pótolni, a század 30-as éveitől kezdve már komoly nehézségek mutatkoztak a húselállításban.⁹⁵ Mint láttuk, az 1552-es adójegyzék rendkívüli állapotokat tükröz, a bérlakók aránya is szokáttanul alacsony (25⁰/₀), amit tovább ront az a körülmény hogy közülük sokan családtagok, rokonok. E helyzet bizonyos szempontból hasonlíthatott a Bücher által vizsgált frankfurtihoz (1449), ahol a háborús veszély miatt, élelmezési okokból összeírt lakosságból hiányzott a proletárréteg (eltávoztak) és a kézműveslegények jó része (elmenekültek), úgyhogy a plebejus elem alig 10⁰/₀-ot tett ki.⁹⁶ Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy a két város jellegében alapvetően különbözött.

A XVI. század folyamán állandó volt a török veszély, 1594—98-ban a Rábaköz is elesett, jelentősége azonban lassan csökkent. A Boesckay-féle szabadságharc (1605), Bethlen hadjárata (1619), majd az 1683—99. évi török háborúk hatása nyilván befolyásolta a lakosság összetételét. 1552 és 1633 között a névállomány szinte teljesen kicserélődött, ami szinte természetesnek mondható. A jelek azonban azt mutatják, hogy e cserélődés 20—25 év alatt végbement. 1633 és 1686 között is nagymérvű cserélődéssel kell számolnunk, bár ennek okai már mások voltak, mint a XVI. században és a XVII. század elején.⁹⁷ A kérdést véglegesen csak az adójegyzékek feldolgozása döntheti el. Nem világos előttünk, mik lehettek annak a prosperitásnak az okai, amelyre az 1633. évi adójegyzékből következtethetünk, jóllehet kétségtelen: a pestist nem számítva, a másik két adójegyzék korához képest ez feltétlenül nyugodtabb kellett, hogy legyen.

Abszolút mértékben, méghozzá jelentősen módosították a lakosság számát a pestis-járványok. A XVI. században nem tudunk még nagyobb pestisről, a XVII. században azonban annál inkább. Igaz, hogy a XVI. századról nem áll rendelkezésünkre olyan krónika sem, mint Payr Györgyé és Mihályé, illetve Csányié, amelyek feljegyezték a járványokat, sőt a halottak számát is. Az 1584-ben kezdett Payr Krónika 1600-ban említ pestist először („ein groser sterb”), ezt követik: 1620 („ein groser sterb”), 1633 (különösen nagy volt, a két évi vásárt a bécsi kapu elé vitték a városból, 1056 személy pusztult el), 1644 (1350 halott,

⁹⁵ Mollay: Sopron vm. 74—76. l.

⁹⁶ Pauliniy: Bányavárosok lélekszáma. 365—367. l.

⁹⁷ Vö. Mollay: Sopron vm. 75. és különösen 76. l.

tehát az előzőnél is jelentősebb, az évi vásárok mellett a heti vásárt is kivitték a városból), 1655 (730 halott), 1656 (1415 halott!).⁹⁸

A leggyászosabb hatású azonban kétségtelenül az 1679. évi pestis volt, amelyről Csányi ad részletes és — szemtanú lévén — nyilván hiteles leírást. Ekkor 2516-an haltak meg (ugyanazt az adatot közli Payr Mihály is). Igen sokan elmenekültek a járvány elől, részben a környékbeli falvakba, illetve más biztos helyre. A járvány erejét növelte, hogy korábban sokan a városba húzódtak a Rába vidékéről (itt tört ki eredetileg), továbbá, hogy a kritikus szeptember és október hónapban sok eső esett.⁹⁹

Az adójegyzékek talán bizonyos mértékig tükrözik a pestis okozta szomorú változásokat, mert megjegyzik, ha özvegyasszony adófizetőről van szó (vö. fentebb), s feltüntetik a gyámoltakat is. Az özvegyen maradt férfiak, az elhalt kiskorú gyermekek, családtagok száma azonban nem állapítható meg belőlük, s valószínűleg itt tapíthatunk rá az adójegyzékek alapján becsült lélekszámadatok legfőbb gyengéjére. Minthogy a városra rótt taxát ki kellett fizetni, az adót be kellett mindenképpen hajtani, következésképpen a kivetéskor mindenkit, aki adózóképes volt, számba kellett venni. A pestis után viszont minden bizonnyal számos olyan csonka háztartás is maradt, amelyek létezésére az adójegyzékek nem utalnak. E jelenség egyébként kisebb mértékben a járványmentes években is elképzelhető.

14. táblázat. Az adófizető özvegyek, gyámoltak és családtagok száma és százalékaránya az összes adófizetőhöz képest.

Év	Adófizetők és mentesek száma =100%	Özvegy		Gyámolt		Családtag stb.	
		fő	%	fő	%	fő	%
1552	680	58	8,5	—	—	37	5,4
1633	1018	128	12,6	54	5,3	36	3,6
1686	905	135	14,9	18	1,9	34	3,7

Minthogy az egykorú források alapján tudjuk, milyen súlyos pestis pusztított 1633-ban, illetve 1679-ben, kézenfekvő, hogy ezeket az adatokat, köztük elsősorban az özvegyen maradt asszonyokra vonatkozókat, a megcsontított háztartásokra való utalásoknak kell tekintenünk. A gyámoltak fiskális kategóriájának felbukkanása feltehetően szintén a járványok pusztításával volt összefüggésben. Az 1552-es arányok a két másik évhez képest normálisabbaknak látszanak.

Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy az adójegyzékek a névváltozások formájában tartalmaznak bizonyos, a lakosság fluktuációjára vonatkozó adalékokat. Másrészt a demográfiai katasztrófákkal, eseteinkben a pestis okozta pusztulással összefüggésben utalásokat találunk bennük, amelyek azonban feltehetően nem tükrözik híven a tényleges helyzetet. A kiragadott évek közti hosszú időszakok miatt azonban nem vállalkozhatunk a névanyag elemzésére, s hiányos voltuk miatt az adójegyzékeknek a csonka háztartásokra vonatkozó utalásait sem vehetjük figyelembe.

*

⁹⁸ Payr György és Mihály krónikája. 1584—1700. Kiad. Heimler Károly. Sopron, 1942. 6., 15., 25., 35., 48—49. l.

⁹⁹ Csányi-krónika. 43—45. l.

Mint arra már utaltunk, Paulinyi Oszkár nyomán Drezda 1454-ből származó népességösszeírására kívánunk támaszkodni a szegény, illetve vagyonosabb háztartások lélekszámának megállapításakor. A drezdai összeírás egyetlen negyed adatait tartalmazza.

A szász városok, így Drezda jellegét nagyjából az szabta meg, hogy kívül estek a jelentős városzónákon, a koraközépkori gazdasági centrumok távolabb feküdtek. Inkább afféle közbeeső terület volt ez, amelyet a nagy távolsági kereskedelmi utak csupán keresztül szeltek. Ezt a XII. században már jellemző helyzetet tükrözik a XVI. század derekáról származó adatok, amelyek a szász városok gazdaságát illusztrálják. Drezda mindenesetre a XV—XVI. században jellegében emlékeztett a magyar városokéra.¹⁰⁰

A Richter által feldolgozott drezdai vagyonadójegyzékből és összeírásból a következő arányszámok adódnak: 1454 februárjában a háztulajdonos háztartásokra 5,07 fő, a bérlakó háztartásokra 2,14 fő esik.¹⁰¹ Sopronban is a drezdai arányszámokat vesszük alapul, azonban ezek nem pontosan a háztulajdonosok, illetve bérlakók körét fogják képviselni, jóllehet szintén a vagyonosabb, illetve a szegény rétegek elkülönítését szolgálják.

Paulinyi szerint a háztulajdonos adózók kulcsszáma a „polgári” (polgárjoggal bíró) városi lakosság háztartásait képviseli, amely bővült háztartásnak tekintendő, mert a családtagok mellett a munkabéres és szegődményes háznépet is magában foglalja.¹⁰² Sopronban az adójegyzékek homályosak ebben a vonatkozásban, mert nem derül ki világosan, hogy valamennyi nemcsaládtagot külön megadóztatták volna, sőt ezt a feltevést ki is kell zárunk a lehetőségek közül. Ezért Richtert követve a vagyonosabb rétegek háztartásaira kerekén 5 fős átlaggal fogunk számolni. A szegény rétegek háztartásainak létszámára viszont 2,25—2,50 főt veszünk alapul. A Richter-féle kulcsszám ui. kizárólag bérlakókra vonatkozik, míg az általunk szegénynek tekintett kategóriában háztulajdonosok is találhatóak, akiknek háztartása feltehetően valamivel magasabb létszámú volt.

A vagyoni megoszlás alapján levont következtetésünknek megfelelően 1552-ben az első négy kategória (2 fl-ig), 1633-ban és 1686-ban az első öt kategória (3 fl-ig) adófizetőit tekintjük szegényeknek, a további kategóriákat vagyonosabbnak. Határeseteknek kell tekintenünk azonban azokat az adófizetőket, akik háztulajdonosok és a szegény kategóriák legfelsőbbjébe kerültek, mert velük kapcsolatban már nyilvánvalónak tekintjük, hogy magasabb létszámú háztartást képviselnek, mint a hasonló vagyonú bérlakók. Ezeket a vagyonosabbak közé számítjuk, azaz gyakorlatilag 1552-ben a 4., 1633-ban és 1686-ban az 5. kategória adófizetőit két részre osztjuk, s itt vonjuk meg a város két fő társadalmi rétegét elválasztó határvonalat.

¹⁰⁰ Carl Haase: Grundfragen der nordwestdeutschen Städtgeschichte bis ins XIII. Jh. Die Städte Mitteleuropas im XII. u. XIII. Jh. Linz, 1963. 124—125. l. Karlheinz Blaschke: Zur Statistik der sächsischen Städte im XVI. Jh. „Vom Mittelalter zur Neuzeit.” Zum 65. Geburtstag von H. Sproemberg. Berlin, 1956. A XVI. század derekáról (1521—1522-ből) származó adójegyzék alapján, mely az egész területre vonatkozik, Blaschke kiszámította a városok gazdasági erejét. Ehhez a megadóztatott vagyon és az adófizetők számának hányadosát vette. A sorrend a mutatószám alapján: 1. Lipcse — 461 (7481 lakos), 2. Zwickau — 129 (4290 l.), 3. Drezda — 126 (6446 l.), 4. Chemnitz — 126 (3901 l.) stb. (összesen 118 város, az index átlaga 40—50 között), (137—141. l.). Azaz Drezda lényegesen elmaradt a más jellegű, kereskedőváros Lipcse mögött.

¹⁰¹ Richter: Drezda. 278—282. l. Paulinyi: Bányavárosok lélekszáma. 368. l.

¹⁰² Paulinyi: Bányavárosok lélekszáma. 371. l.

Mindezek figyelembevételével a három vizsgált évre az adójegyzékek alapján a lakosság száma a következő:

15. táblázat. *Sopron lélekszáma a XVI—XVII. században az adójegyzékek alapján*

	1552		1633		1686	
	A	B	A	B	A	B
Szegény Vagyonos ¹	417 2475	463 2475	947 2985	1053 2985	976 2355	1085 2355
Összesen, fő	2892	— 2938	3933	— 4038	3331	— 3441

Megjegyzés: A) A kulcsszám 2,25 ill. 5 fő/háztartás ill. család.

B) A kulcsszám 2,5 ill. 5 fő/háztartás ill. család.

¹ A menteseket a vagyonosokhoz soroltuk.

A táblázat számadatait ki kell egészíteni a papokéval, akiket a jegyzékeink nem tüntettek fel. Zsidó lakosság, amely szintén kimaradhatott volna, nem volt Sopronban; 1526 végén kiűzték őket a városból.¹⁰³ Az 1527. évi adójegyzék alapján, minthogy ez a többi adózótól elkülönítve név szerint felsorolja a megadóztatott papokat, mintegy 20 fővel számolhatunk (az 1532. évi hadi célokra készült összeírásban is 19 pap szerepel).¹⁰⁴ Az 1552-re kapott adatokat így 30 fővel fogjuk kikerekíteni, akik között — a papokon kívül — mintegy 10 főt számolunk azokra, akiket valamilyen okból nem tüntettek fel (városi szolga, őr stb.). Minthogy a jezsuiták csak 1636-ban költöztek Sopronba, ugyanezt a kikerekítést alkalmazzuk 1633-ban is. 1686-ban viszont, a már jelenlevő jezsuitákra Csányi egy megjegyzése alapján 30 főt kell számolnunk,¹⁰⁵ akik mellett feltehetően valamelyest emelkedett a többi egyházi személy száma is. Így ekkor az adójegyzékből kimaradtakra együttesen 70 főt számítunk.

Mindent összevetve Sopron város lakosságának számára az alábbi becslést tesszük:

1552-ben: 2922—2962 lakos

1633-ban: 3963—4068 lakos

1686-ban: 3401—3511 lakos

Hasonló módszer segítségével az 1458. évi adójegyzék Fügedi Erik által készített feldolgozása alapján a lakosság számára a következő becslés tehető¹⁰⁶ 1458-ban: 2736—2823 lakos¹⁰⁷.

Tanulmányunk elején már jeleztük, hogy 1686 után az adóreform miatt nem áll többé rendelkezésünkre olyan jellegű jegyzék, mint amelyek alapján számításainkat végeztük. Thirring Gusztáv nagyszabású műve az 1715. és 1720. évi conscriptiókat használta, amelyek azonban a lélekszám megállapításához nem tartalmazznak elegendő adatot, mert nem ölelték fel az egész városi lakosságot.¹⁰⁸ Thirringgel ellentétben ezért nem vállalkozhatunk arra, hogy — különö-

¹⁰³ *Házi*: Sopron. 1. r. 7. köt. 249. l.

¹⁰⁴ SVLT. Lad. XLII et RR. num. 1. 31. l. Az összeírásról vö. *Mollay*: Sopron vm. 74. l.

¹⁰⁵ Csányi-krónika. 73. l. Megjegyzése szerint 1683-ban a városba bevonult Thököly elűzte a jezsuitákat, akik mintegy 30-an voltak. A következő évben azonban visszatértek.

¹⁰⁶ Ehhez vö. a 49., ill. 65. l. mondottakat. A vagyontalanok közé az első két kategória összes adófizetőit valamint a 3. kategória bérlakó adófizetőit számítjuk.

¹⁰⁷ Fügedi egységes szorzószámot használt (4,68 fő/háztartás), s így a lakosság számát 3500 főre becsülte. Stat. forrás 1. r. 55. l.

¹⁰⁸ *Thirring*: Sopron, XVIII. század 99. l.

sen az általunk követett módszer alapján — becslést végezzünk a városi lakosság számára a XVIII. század elején. A conscriptiók adatai mindemellett arra mutatnak, hogy 1686-hoz képest bizonyos emelkedéssel számolhatunk (mintegy 10—15%).

A XVIII. század végének lakosságszáma, a II. József alatt végzett népszámlálás (1784/85—1789) adatainak tükrében már mutatja azt a demográfiai változást, amely a XVIII. század derekától Sopronban is lezajlott. A lélekszám ui.

1785-ben: 12 500 lakos.

Az adat magában foglalja a falakon kívül lakókat ill. az időközben kialakult Várkerület népességét is.¹⁰⁹

Ha tehát fel akarjuk vázolni Sopron demográfiai fejlődésének képét a XV. század közepe és a XIX. század kezdete között, ehhez jelenleg a következő becslült adatok (a XVIII. sz. végi kivételével!) szolgálhatnak alapul:¹¹⁰

A lakosság számának alakulása Sopronban

	XV. sz. közepe	XVI. sz. közepe	XVII. sz. első fele	XVII. sz. második fele	XVIII. sz. első fele	XVIII. sz. második fele
Lakos (kb.)	2800	2950	4000	3500	3800— 4000 (?)	11 000

A XVIII. században lezajlott ugrás okainak taglalása nem feladatunk. Tény azonban, hogy a lakosság számának gyarapodása beillik az ekkor ország-szerte kimutatható fejlődési folyamatba, hiszen a XVIII. század eleje óta Magyarország lakossága 4,1 millióról 8,5 millióra nőtt.¹¹¹

Az iménti adatok alapján azonban úgy látszik, hogy a lélekszám nagymérvű növekedése a XVI. század második fele és a XVII. század első harmada között megindulhatott, a mind sűrűbb és pusztítóbb pestisjárványok hatására azonban a fejlődés elakadt. Figyelembe kell ui. vennünk, hogy a pestis pusztítása (Payr és Csányi adataiból kiindulva) valóban demográfiai katasztrófákat kellett, hogy okozzon, amelyek a fejlesztő tendenciák hatását megsemmisítették. Így

¹⁰⁹ A pontos adat a távollevők leszámításával illetve a jelenlevő idegenek hozzáadásával 12 633. *Thirring*: Sopron, XVIII. század 123., 129. l.

¹¹⁰ Becslésen alapuló számításaink ellen számos kifogást lehet emelni. E kifogások lényegében két irányúak lehetnek. Egyrészt a szorzószámok használatának jogosultságát, nagyságukat lehet vitatni, másrészt finomító észrevételeket lehet tenni, amelyek a globális becslés részleges korrekcióját célozzák (pl. a pestis áldozatainak „levonása”, a csonka háztartások figyelmenbevételel végzendő módosítás stb.). Ami a szorzószám problémáját illeti, álláspontunkat fentebb már kifejtettük. Továbblépést az jelentene, ha egy XV—XVII. századi magyar forrás alapján sikerülne elemezni a városi családok, illetve háztartások létszámait. A szorzószámok segítségével kapott eredmények erőteljesebb korrekcióját megítélésünk szerint csak más, tömegszerű és hiteles adatokat tartalmazó, ugyanakkor a maguk területén reprezentatívoknak tekinthető források, adattípusok alapján szabad elvégezni. De még ilyen esetben is probléma marad, hogy az egyik évnél végrehajtott korrekció más vizsgált éveknel esetleg — források hiányában — nem végezhető el, azaz nem *egységes* kritériumok alapján dolgoztunk. Becslésünket, úgy véljük, felső határnak kell tekinteni, azaz a vizsgált években ennél magasabb nem lehetett Sopron lélekszáma. Nem lehetett, mert magasabb szorzószám alkalmazása ésszerűtlennek látszik, s mert a számbajövő korrekciók csökkenteni szándékoznak az eredményeket.

¹¹¹ *Pápai Béla*: Magyarország népe a feudalizmus megerősödése és bomlása idején (1711—1867). Magyarország történeti demográfiája. Szerk. Kovacsics József. Bpest. 1963. 459. l.

pl. 1633-ban és 1644-ben a lakosság több mint harmada, 1655-ben közel fele, 1679-ben pedig valószínűleg több mint a fele lett a pestis áldozata. A lakosság száma a nagyjából mélypontnak tekinthető XVI. század első felével szemben valamelyest még így is emelkedett a XVII. század végéig.¹¹² Eközben a város termelési-foglalkozási struktúrája döntően nem változott.

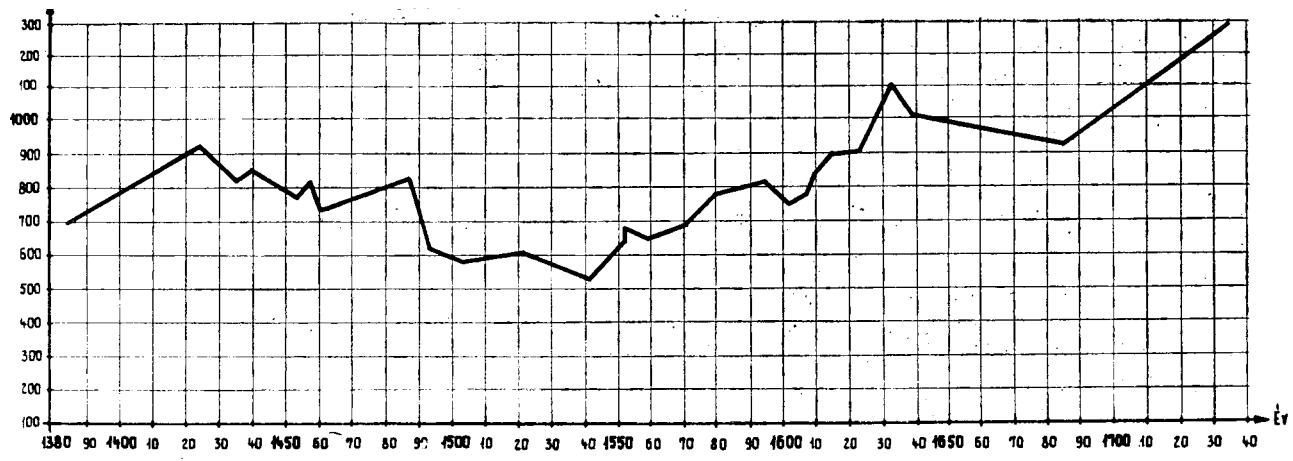
Mint már jeleztük, sajnos nincsen elegendő adatunk a lakosságszám alakulásának dinamikus bemutatásához. Az általános tendenciát azonban — úgy véljük — nagyjából tükrözik az adófizetők számának változását bemutató grafikon (ld. 4. sz. ábra, Zimányi Vera munkája), illetve az új polgárok száma és a születések száma alapján készült grafikonok (5., sz. ábra).¹¹³ Bár láttuk, hogy az adófizető = háztartásfő/családfő fogalom meglehetősen labilis, mégis az adófizetők számának hullámszerűsége nagyjából alátámaszthatja előbbi megállapításunkat. Ebből úgy látszik, hogy a visszaesés már a XV. század végén bekövetkezett, az emelkedés csak a XVI. század második felében kezdődött el ismét, amely azután a XVII. század első harmadában csúszhoz érkezett; ezt újabb, de már nem olyan mély visszaesés után csak a XVIII. század első felében haladták túl. A születések görbéje a pestist követő mélypont után mintha újult erővel törekednék a korábbi szint elérésére. Az évente felvett új polgárok száma igen alacsony volt a XVI. századi hullámvölgyben, majd 1610 után valamelyest emelkedett. Természetesen a bevándorlás valódi mértékét, hullámszerűségeit ebből az adattípusból aligha lehet megállapítani, hiszen éppen a nem-polgár réteg volt mozgékonyabb (vö. fentebb 56 l.). A XVI. században, de a XVII. században is a polgárjog elnyerése tekintélyes anyagi áldozattal járt; a jelölt soproni házrész vagy háztulajdonos kellett, hogy legyen, s a XVI. században pl. felvételekor 50 fl-t fizetett. 1535 és 1581 között 359 személy nyert polgárjogot, ami évente átlag 8 háztartás vagy családfőt sem jelent, ezzel szemben a XVII. században az átlag (16 adat alapján) több mint 19 új polgár évente.¹¹⁴

Jóllehet itt nem állt szándékunkban a város különböző részeinek (Belváros; Külváros ill. ennek negyedei) összevetése, a demográfiai helyzet alakulását nem jellemezhetjük legalább a két fő rész, ti. a Belváros és a Külváros, mint két eltérő sajátosságú társadalmi egység arányainak bemutatása nélkül.

¹¹² A pestis, különösen sorozatos támadásai során, vitathatatlanul nagy veszteségeket okozott. Mégsem tekinthetők ezek a katasztrófák a városi lélekszám egyértelmű lecsapolásának. Egyrészt a XV—XVI. századi adatokból is kiténik, hogy Sopronban, a feltehetően pestis nélküli időkben stagnált a lélekszám, sőt a XVI. század elején valószínűleg komoly visszaesés is volt (ld. alább). Másrészt a pestis okozta úröket a bevándorló szegény rétegek többé-kevésbé elfoglalták (pl. 1633 és 1686 között csökkent a lélekszám, a szegények száma viszont nőtt). Nem egyedülálló jelenség ez, pl. a lengyelországi Biecz lakossága is hasonlóképpen töltődött fel a XVI—XVII. századi pestisek után. (Fügedi Erik szíves közlése. Vö. *Tadeusz Slawski*: Produkcija i wymiana towarowa Biecza w XVI i XVII. wieku. Rzeszów, 1968.) Azaz a pusztító járványokénál is döntőbb a hatása az összetetten érvényesülő kedvezőtlen, hadi, politikai és gazdasági helyzetnek.

¹¹³ A 4. sz. ábra (Zimányi) az adójegyzékek, az 5. sz. ábra az anyakönyvek (*Házi*. Soproni anyakönyvek. 22—233. l.), ill. a polgárkönyvek (vö. 7. sz. jegyzet) alapján. Utóbbi grafikon hiányossága, hogy nem tünteti fel a halálozások számát. Ennek az az oka, hogy csak a XVII. század második felében kezdték el a halálozások bejegyzését (katholikus 1668-tól, de nagy hiányokkal, megbízhatatlan; evangélikus 1676-tól), azaz túl rövid időszakot fognak át korszakunkból.

¹¹⁴ Vö. *Házi*: Sopron. 2. r. 2. köt. 285. l. A „bürgerrecht” v. „bürgergeld” nagyságával kapcsolatban vö. a „Bürgerbuch” 1. köt. 2., 3., 21. stb. ill. 24., 27. stb. lapjait. A XVII. századra vonatkozó átlagot a 16 kiválasztott év adatai alapján számítottuk, amely részletes statisztikai feldolgozás után még nyilván módosulhat.



4. ábra. Sopron város adófizető polgárainak száma 1380—1740 között (Zimányi Vera adatai alapján)

16. táblázat. Sopron Kül- és Belvárosának lélekszáma

	1552	1633	1686
Külváros	2220—2258	3170—3263	2649—2748
Belváros	672— 680	763— 775	682— 693
Összesen, fő	2892—2938	3933—4038	3331—3441

17. táblázat. A Kül- és Belváros lélekszámának százalékaránya az összes lakos számához viszonyítva

	1552 % kb.	1633 % kb.	1686 % kb.
Külváros	78	81	80
Belváros	22	19	20

A Belváros lélekszáma tehát százötven év alatt alig változott, míg a Külvárosé növekedett. Azaz a Belváros lélekszámának százalékaránya az összlakossághoz képest csökkent.¹¹⁵

A két városrész növekedésében tapasztalható eltérés láttán felvetődik a kérdés, a lakosság általunk vagyontalannak avagy vagyonosnak tekintett rétege növekedett-e nagyobb arányban:

18. táblázat. A szegény és a vagyonos réteg százalékaránya városrészenként az összlakossághoz viszonyítva

	1552 % kb.	1633 % kb.	1686 % kb.
<i>Külváros</i>			
szegény	13	21	27
vagyonos	65	60	53
	77	81	80
<i>Belváros</i>			
szegény	3	3	3
vagyonos	19	16	17
	22	19	20
<i>Összesen</i>			
szegény	16	24	30
vagyonos	84	76	70
	100	100	100

A táblázat alapján megállapítható, hogy közel százötven év alatt a vagyontalan lakosság részaránya, sőt abszolút száma is (!) növekedett, miközben az összlélekszám alakulása hullámzó képet mutat. A folyamat teljes egészében a

¹¹⁵ 1458-ban a következő volt a helyzet (*Fügedi*: Stat. forrás alapján):

<i>Külváros</i>	2152—2223 fő	kb. 78%
<i>Belváros</i>	584— 600 fő	kb. 22%
<i>Összesen</i>	2736—2823 fő	100%

külvárosban zajlott le. Ugyanakkor 1686-ban a külváros 1633-hoz képest bizonyos mértékig elnéptelenedett.¹¹⁶ Kétségtelen, hogy a XVI. század végéig a város érezhette a török közelségét és az ebből származó demográfiai hatásokat, de végül is sohasem foglalták el a törökök. További vizsgálatot igényel, hogy az adófizetők számának hirtelen csökkenése a XV—XVI. század fordulója előtt a tényleges demográfiai változást jelzi-e, avagy valamilyen fiskális változással függ-e csupán össze. Az előbbi esetben is nyitott kérdés, hogy a városi gazdaság szerkezetének módosulása (a gabonatermesztés jelentőségének fokozódása), amelyre Szücs Jenő hívta fel a figyelmet, egyedül indokolhatja-e a lakosság számának nagymérvű csökkenését.

Kérdés az is, hogy a magyar várostörténet kezdetei óta határhelyzetet elfoglaló Sopron¹¹⁷ helyzete mennyiben különbözik az ország belsejében, más város tájain uralkodó helyzettől, különösen az ország három részre szakadása után. Az adófizetők névállománya, a polgárkönyvek bejegyzései pl. egyaránt a német nyelvterületről származó lakosság túlsúlyát bizonyítják a XVI—XVII. században.¹¹⁸ A XVI. században Magyarországgal ellentétben Európa-szerte demográfiai növekedési folyamat zajlott le, amely 1500 után már általánosan kimutatható. Így Németországban szintén nagymérvű volt az emelkedés, még az Elbától keletre eső területeken is. Hatására többek között megnőtt a városokba, bányavidékekre áramló népesség száma.¹¹⁹ A Balkán félszigeten (a Duna—Száva vonaltól délre) is lényegesen megnőtt a városilakosság, s a mezőgazdasági lakosság száma, ha kisebb mértékben is, szintén emelkedett.¹²⁰ A XVII. században már nem volt ennyire egyöntetű a kép, különösen a német területek szenvedtek sokat, a harmincéves háború végére a lélekszám 40%-kal csökkent a megelőző

¹¹⁶ Eközben a Kül- és Belvárosra *kirótt adóösszeg* (1.) ill. az *egy főre eső* (2.) adóösszeg százalékaránya a teljes adóösszeghez ill. a valamennyi lakosra eső átlag szempontjából az alábbiak szerint alakult:

	1552 %		1633 %		1686 %	
	1.	2.	1.	2.	1	2.
Külváros	67,72	84,81	69,70	83,38	67,67	81,36
Belváros	32,28	160,73	30,30	185,07	32,24	191,12
Összes	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Az első mutatószám jelzi, hogy miközben a külváros lakóinak száma növekedett, az adóból ráeső rész gyakorlatilag nem változott jelentősen. A második mutatószám tovább finomítja ezt a képet, mert a külvárosban valamilyen csökkenés, a belvárosban viszont határozott emelkedés tapasztalható, s ez a változás nem függ össze a lélekszám ill. az adóösszeg városrészenkénti változásaival a különböző években. Ez a mutató a belváros és a külváros közötti vagyoni különbségek elmélyülését jelzi.

¹¹⁷ *Györffy György*: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bpest. 1959. 95. l. *Mollay*: Sopron vm. 77. l.

¹¹⁸ Vö. *Mollay*: Sopron vm. 77. l.

¹¹⁹ *Helleiner*: The Population of Europe. 24—26. l. Az osnabrückeri hercegség lakossága pl. 1500 és 1604 között 84%-kal nőtt. Uo.

¹²⁰ *Helleiner*: i. m. 37—40. l., Ö. Lütfi Barkan munkája alapján. Barkan szerint Szarajevó lakossága 1530—1580 között négyszeresére, Szófia, Szkopje lakossága kétszeresére nőtt, s közel hasonló mértékben emelkedett Nikápoly, Mosztár, Drinápoly, Athén, Szaloniki (ide 1492 után 2600 zsidó család menekült Spanyolországból) lakosainak száma is. A dalmáciai velencei birtokok népessége viszont eközben a háborúk következtében harmadával csökkent. Uo.

időszakhoz képest, s a pusztulás, járványok elől, vallási okokból menekülő lakosság nagy népmozgást okozott. A pestis pusztításai — elsősorban a városokban — olyan nagyok voltak, hogy pl. Itáliában 1700 körül a városok és a vidékek lélekszáma visszaesett a száz év előttihez képest, vagy éppen csak elérte az akkori szintet. Stagnálás és visszaesés mutatható ki a Balkán félszigeten is, ahol a főbb városok lakossága megesappant, műveletlen földek, néptelen falvak voltak mindenütt. Lengyelország lakosainak száma szintén határozottan, közel egy millióval csökkent 1578—1662 között.¹²¹

A XVI. században a városfejlődés is Európa több nagyobb területén új szakaszhoz érkezett. A demográfiai változások számszerű adatai (pl. a nagyvárosok számának és lélekszámának emelkedése) e komplex témakörben kétségtelenül olyan látványos mutatóknak szolgálnak, amelyek határozottan érzékeltethetik a nagyságrendi különbségeket. A városok lélekszám szerinti osztályozása természetesen mesterségesen felállított szintek szerint történhet. Kötzschke a XVI. században nagyvárosnak a 20—40 000 lakost, közepesnek az 5—20 000 lakost, kisvárosnak pedig a 2—5000 lakost számláló városokat tekintette.¹²² A XVI. század első felében mindössze négy-öt európai város lakossága haladta meg a 100 ezer főt, s pl. Bécs, Prága lakosainak száma is 30—50 ezer között volt. A következő száz-százötven évben a kép alaposan megváltozott, 1600 körül Párizsnak és Nápolynak több mint 200 ezer, 1700 körül Londonnak ill. Párizs-nak több mint 400 ezer lakosa volt, s legalább tíz város lakosság száma felülmúlta a 100 ezret e két századfordulón. Bécs is az utóbbiak között található. Jellemző, hogy pl. Hollandiában a XVII. század elején a lakosság 600/0-a élt a városokban, s a háromnegyed része a 10 ezernél nagyobb lélekszámúakban tömörült. A nagy városok lakosságának gyors és nagymérvű növekedése gyakorlatilag (az élelmezési, egészségügyi, lakás, közlekedési stb. problémák miatt) túlnépesedést jelentett, amelynek visszahatása, pl. járványveszély esetén a vidékre, kisebb városokba történő elvándorlás lehetett.¹²³ Bécs közelsége e kérdést elvben Sopron esetében is felvetheti, választ azonban ezidőszert nem adhatunk reá.

A nagy városok fejlődését tekintve tehát Sopron a maga 3 ezer feletti lélekszámával mintha egyre hátrább került volna a „ranglétrán”, még a kis városok között is. Bár a számszerű különbség hatalmas és természetesen igen nagy eltéréseket jelez, mégis egyrészt nem fogadhatjuk el, hogy a rangsor összefüggő, azaz minden lépcsőfokán aránylag egyenletesen oszlanak el a lélekszámuk nagysága alapján megkülönböztetett városok, másrészt a különböző régiók egy időben kimutatható lényeges strukturális eltérései, ezen belül a városok által betöltött funkciók közötti nagy különbségek is az ilyen módon végzett számszerű összehasonlítás kizárólagossága, sőt akár alapulvétele ellen szólnak. A száz városok zónájában pl. a terület lakosságának egyharmada élt a 137 városban, de ezek közül csak mintegy nyolcnak volt több mint 3 ezer lakosa, s megállapítható, hogy nem volt összefüggés a város nagysága és vagyoni viszonyai között.¹²⁴ El kell fogadnunk, hogy a kor gazdasági-társadalmi viszonyai (többek között a munka, létfenntartási technikai, közlekedési lehetőségek) mindig bizonyos maxi-

¹²¹ Helleiner: i. m. 40—43., 50—52., 57. l.

¹²² R. Kötzschke: Grundzüge der deutschen Wirtschaftsgeschichte bis zum XVII. Jh. Leipzig—Berlin. 1923. 176. l. Grundriss der Geschichtswissenschaft. II/1.

¹²³ Helleiner: i. m. 81., 83—84. l. Mols: i. m. 2. köt. 40., 47. l. Keyser: Bevölkerungsgeschichte Deutschlands. 37. l.

¹²⁴ Blaschke: Sächsische Städte. 137—140., 143. l.

mális határt szabnak a város növekedése elé, s ugyanígy a társadalmi munkamegosztás minimális lehetősége determinálja a város létezésének alsó határát is.^{125,126}

Sopronban a külső falgyűrűvel övezett terület demográfiai helyzetét is ilyen tényezők határozták meg. A város jellegét tehát a demográfiai kérdés felvetésekor lakosainak száma mellett olyan demográfiai és topográfiai mutatók is jellemzik, mint az egységnyi területre, egy-egy házra eső lakók száma, az utcák hossza, illetve az utcák egységnyi hosszúságára eső házak átlagszáma.¹²⁷

Mindez természetesen az *okozatot* tükrözi. Befejezésül ezért lélekszámadatainkat legalább a városterülethez való viszonyukban meg kell vizsgálnunk.¹²⁸

19. táblázat. A város területén található lakóházak száma hektáronként¹²⁹

	1552	1633	1686
Külváros	3,7	4,4	4,7
Belváros	10,0	12,0	11,9
Egész város	4,2	5,1	5,3

¹²⁵ Ezzel összefüggésben vö. *Mols*: i. m. 2. köt. 42. l. és az ott idézett irodalmat.

¹²⁶ A város növekedése előtt álló korlátok, váratlan, olykor katasztrofális fordulatok, ill. a kínálkozó új lehetőségek példáit látjuk Mauersberg már idézett monográfiájában (*Zentral-europäische Städte*). A XV—XVI. század fordulóján az általa vizsgált öt város lélekszáma:

Hamburg: 16 ezer
München: 13 és fél ezer
Frankfurt: 12 ezer
Bázel: 9—10 ezer
Hannover: 6 ezer

A XVII. század végén, a XVIII. század elején a helyzet így módosult:

Hamburg: pontos adat nincsen, de 1603-ban 22 és félezer, 1759-ben 81 és félezer
Frankfurt: 27 és félezer
München: 20 ezer
Bázel: 13 ezer (1739)
Hannover: 11 és félezer (vö. 75—77. l.)

A lélekszám két évszázados alakulásában a tisztán gazdasági okok mellett a gazdaságon kívül eső tényezők is szerepet játszottak. A foglalkozások, ill. az azokat űzők száma alapján megállapítható, hogy a fejlődés az egyes városokban jelentősen eltérő volt, s a fontos történelmi események közül pl. a reformáció és ellenreformáció nyomán keletkezett népmozgás Hamburgban, Frankfurtban, de Bázelben is gazdasági változásokat okozott, míg Münchenben és Hannoverben nem hagytak nyomot. Hamburg számára a harmincéves háború szokatlan konjunktúrát hozott, München és Hannover viszont komoly károk érték. Frankfurt vásárai is visszaestek a háború idején. Bázel, amely a háború periferiájában maradt, régi helyzetét még úgy ahogy fenn tudta tartani (217. l.). Az iparágak megoszlásának kétszázéves változásai is tükrözik, hogy Hamburg és Frankfurt időközben a nemzetközi kereskedelem csomópontjai lettek, textiliparuk visszafejlődött, de emelkedett az élelmiszeripar és a vasipar jelentősége (185—188., ill. 196—197. l.). Bázel ipara nem fejlődött, a céhek stagnáltak a XVI—XVIII. században (183. l.). München és Hannover, a két rezidenciaváros kézműipara — amely az előbbi városokéhoz képest amúgy is kevésbé volt számottevő — nem fejlődött. Münchenben a harmincéves háború és a pestis nagy károkat okozott, 1600 körül 16 ezer lakosa volt. Hannover lakosainak száma 1602-ben még csak kb. 6000 fő volt, a század közepén lett hercegi székhely, s ezután a lélekszám gyorsan emelkedett (198—204., 77. l.). Vö. alább a 132. sz. jegyzetet is.

¹²⁷ Minthogy célunk ezúttal elsősorban a város lélekszámának meghatározása volt, e kérdésekre egy másik tanulmányban igyekszünk majd feleletet adni, ugyancsak az adójegyzékek adatai alapján.

¹²⁸ A terület nagyságához vö. a 40. sz. jegyzetet. Kiegészítésül megjegyzendő, hogy a Belvárost övező fal- és árokrendszert figyelembe véve a ténylegesen mért összterületet (és ebből a külváros területét) 3,5 ha-al kisebbítettük.

¹²⁹ Kiegészítésül vö. a 9—11. lapon a részházakkal kapcsolatban mondottakat.

20. táblázat. A városi lakosokátlag száma házanként¹²⁹

	1552	1633	1686
Külváros	5,5	6,7	5,3
Belváros	6,4	6,5	6,0
Egész város	5,6	6,6	5,5

21 táblázat. A városi lakosok száma hektáronként a három vizsgált évben

	1552	1633	1686
Külváros	kb. 21	kb. 31	kb. 25
Belváros	68	77	69
Egész város	25	34	32

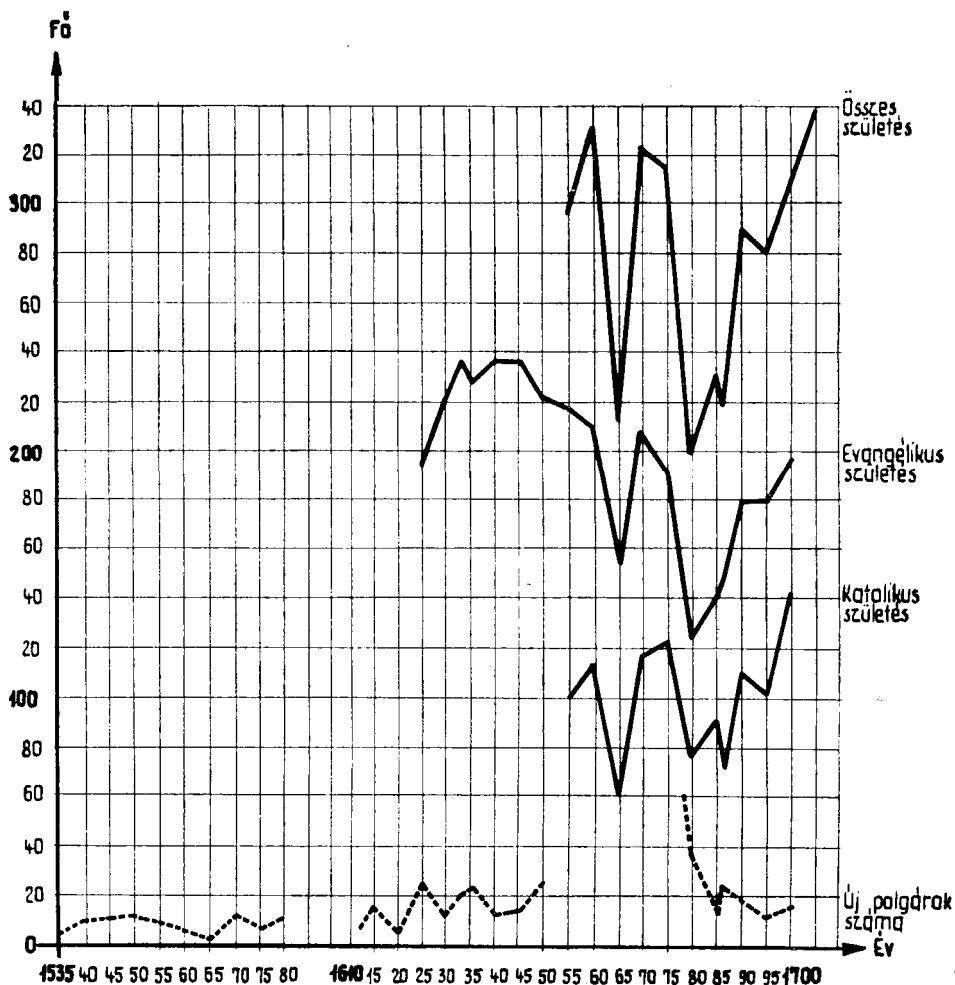
A három adattípus összehasonlítása alapján egyrészt a lakottság jellegéhez kapunk adalékot, másrészt néhány külföldi adat segítségével hozzávetőleges képet alkothatunk arról, hogy a laksűrűség mennyiben mutat sajátos vonásokat. 1. A lakottságot a házak száma és az egy házra eső lakók száma határozza meg. A házak száma lényegében a külvárosban emelkedett, hiszen a belvárosban tapasztalható növekedés, e városrész kis területe miatt csekélynek mondható. A házak számának emelkedése mellett az egy házra eső lakosok száma ingadozott, s az ingadozás mértéke a külvárosban nagyobb. Feltűnő, hogy 1633-ban a belváros házaira kevesebb lakó esett mint a külvároséira. 1686-ban egy házra kevesebb lakó jutott mint 1552-ben, viszont a házak száma megnőtt. Mindebből két dologra következtethetünk. Egyrészt a lakosság fluktuációjának fő színtere a külváros volt, másrészt — minthogy a házak (s velük a háztulajdonosok) száma nőtt — a fluktuációt főként a vagyontalan rétegek kellett, hogy okozzák.

A Belváros és a Külváros házaiban egyaránt általában 5—6 fő lakott, de már a házak illetve lakosok hektáronkénti száma lényegesen eltérő e két városrészben. Ebből arra következtethetünk, hogy a Belváros ill. a Külváros házai nem annyira méreteikben különböztek egymástól, hanem a hozzájuk tartozó beépítetlen terület nagysága volt eltérő. Tanulmányunkban nem térhettünk ki a mezőgazdasági termelés céljait szolgáló majorok szerepére — ezek a külvárosban helyezkedtek el —, de még ha figyelembe is vesszük, hogy nagy területeket foglaltak el, akkor is nyilvánvaló: a külvárosi házakhoz általában nagyobb telkek tartoztak, a beépítés foka itt *lényegesen* alacsonyabb volt. Ez egyébként szinte minden európai várossal kapcsolatban elmondható.¹³⁰ A külvárosokban ma is létező kertes övezetnek kell tekintetnünk.

2. A házak illetve a lakosok hektáronkénti száma úgy látszik, hogy messze elmaradt az egykorú nyugat-európai átlagoktól, jóllehet azok is igen változóak voltak.¹³¹ Tény viszont, hogy a rendelkezésünkre álló adatok a közepes ill. nagy városokra vonatkoznak. Sopronhoz hasonló kis várossal kapcsolatban nem találtunk még használható adatot.

¹³⁰ Vö. *Mols*: i. m. 2. köt. 33. l. A beépítés foka azonban a külvárosban is negyedeként változott. Erről bővebben kívánunk szólni a jelzett következő tanulmányban.

¹³¹ Meg kell jegyezni, hogy az esetek túlnyomó részében a különböző városok lélekszámadatait egyetlen, még hozzá magas háztartás-szorozószám alkalmazásával szokták meghatározni. Ez a körülmény az összehasonlítást ugyancsak megnehezíti, illetve — ha az általunk követett számítási módszer eredményét tekintjük — Sopron képe a ténylegesnél ennek tükrében kedvezőtlenebb.



5. ábra. A születések és az új polgárok számának alakulása Sopronban (A születési számok Házi Jenő adatai alapján)

A Rajna menti Bonn bizonyos szempontból Sopronra emlékeztet, ui. itt is a bortermesztés volt a fő gazdasági tevékenység, a kézműves ipar csupán a szűkebb környék ellátására szorítkozott, a kereskedelmi forgalom zöme a hetipiacon bonyolódott, 1620-ban 44 ha-on összesen 500 házat számoltak össze, ami 11,3-as hektáronkénti átlagnak felel meg. A városról készült XVI—XVII. századi metszetek a külső fal által határolt övezetben jól mutatják a házak körül elterülő kerteket, gyümölcsösöket.¹³² Róma 1526-ból származó összeírása alapján sikerült meghatározni a város 12 negyedének néhány főbb, bennünket is érdeklő statisztikai adatát (324. l.).

¹³² Josef Niessen: Geschichte der Stadt Bonn. 1. köt. Bonn. 1956. 105. l., Rheinisches Städtebuch. Stuttgart, 1956. Deutsches Städtebuch. 3. köt.

22. táblázat. Néhány összehasonlító adat a házak ill. a lakosok hektáronkénti számához

Város	Év	Ház/ha	Lakos/ha	Forrás
Augsburg	1554	16		<i>Mols.</i> III. köt. 195. l.
Bordeaux	1696	19	156	<i>Mols.</i> III. köt. 189. l.
Breslau	1620		245	<i>Mendl:</i> Breslau 157. l.
Hamburg	1600	29		Deutsche St. B. I. h.
Liège	1651	23		<i>Mols.</i> III. köt. 196. l.
Trier	1694	6!		<i>Mols.</i> III. köt. 196. l.
Ypern	1506		83	<i>Pirenne:</i> Yprse 156. l.

Róma 1526-ban¹³³

	Ha	Ház összesen	Ház/ha	„Száj” összesen	„Száj”/ha	„Száj” házanként
Összesen	13 666	9 324	6,7	53 897	39,5	5,7
A 12 negyed, max.-minimum	432—11	1 716—251	51,8—1,1	7 626—1 358	333—5,5	8,7—4,2

Ezek szerint a beépítés és a laksűrűség szempontjából Sopron Róma valamelyik lazán települt külvárosi negyedéhez lenne hasonlítható. A példa persze csak az arányok érzékeltetésére alkalmas.

Összefoglalás helyett végezetül csak arra szeretnénk rámutatni, hogy megítélésünk szerint Sopron lélekszáma a XVII. században már-már megközelítette azt a felső határt, amelyet a korszak gazdasági-társadalmi viszonyai objektíve megszabtak. Talán részben a pestis pusztításának tulajdonítható, hogy a lakosság száma végül is a lehetőségek adta határok alatt maradt. E lehetőségekről szólva azonban tüstént hangsúlyoznunk kell, hogy a XV. század közepe óta a város demográfiai viszonyaira döntő hatást gyakorló termelési-foglalkozási struktúrát a stagnálás jellemezte. Optimális esetben sem képzelhető el tehát, hogy e relatíve nagy területen elhelyezkedő várost sokkal sűrűbben lakják a XVI—XVII. században.

ДЬ. ГРАНАСТОИ

**ПРЕДПОЛОЖИТЕЛЬНАЯ ЧИСЛЕННОСТЬ НАСЕЛЕНИЯ ШОПРОНА
В XVI—XVII ВВ.**

Резюме

Цель исследования — определение численности населения одного венгерского города, Шопрона, в XVI—XVII вв. Работа стремится решить двоякую проблему: с одной стороны, выводит метод обработки данных налоговых реестров, находящихся в архивах многих городов, с другой — дает очерк имущественного расслоения и топографического размещения, которое можно вывести на основе этих источников от 1552, 1633 и 1686/87 гг. Поскольку эти источники весьма примитивны в сравнении с требованиями современной демографии, в исследовании проводятся лишь приблизительные подсчеты.

¹³³ Beloch alapján *Mols.*: i. m. 3. köt. 196. l.

В первой части работы на основе подвернутых статистической обработке данных, дошедших до нас с середины XVI в. и с конца XVII в. автор приходит к выводу, что расчленение города на протяжении этого периода не изменяется, основой материального обеспечения населения оставалось сельскохозяйственное производство, точнее виноградарство. Ремесло переживает застой, ограничиваясь лишь удовлетворением потребностей покупателей близлежащих деревень. С помощью метода, примененного во второй части исследования, автор предпринимает попытку проанализировать имущественное положение податного населения и в результате выделяет две большие группы, в которых число членов семей, точнее хозяйств, несомненно расходилось по сравнению с данными других городов. Соотношение числа душ, не имею их недвижимого имущества и собственников недвижимости в три исследуемые года обнаруживает значительные расхождения; в середине XVI в. можно наблюдать спад (ок. 3000 душ), в первой трети XVII в. — подъем (ок. 4000 душ), в конце XVII в. — вновь спад (ок. 3500 душ), при этом заселенная и защищенная городской стеной территории не изменилась. (Центр и окраины вместе занимали 110 га). Изменения объясняются в первую очередь колебанием числа неимущих слоев, эпидемии (учка), несмотря на вызванную ими возросшую смертность, не играли роли устойчивого ограничительного фактора.

Свои рассуждения автор завершает следующим выводом: численность населения Шопрона в XVII веке уже почти достигала верхней границы, которая была обусловлена объективными общественно-экономическими отношениями эпохи, и именно поэтому относительно низкую плотность населения можно считать закономерной.

GY. GRANASZTÓI

EVALUATION DU NOMBRE D'HABITANTS DE SOPRON AU COURS DES XVI^e ET XVII^e SIÈCLES

Resumé

L'étude se propose de fixer le nombre d'habitants d'une ville hongroise, notamment de Sopron au cours du XVI^e et XVII^e siècle. Elle veut remplir une double tâche: elle expérimente d'une part avec la méthode de l'analyse des feuilles d'impôts à trouver aux archives de beaucoup de villes, d'autre part elle fait un instantané, par rapport aux années de 1552, 1663 et 1686/87, en base de ces sources, des stratifications affectant la fortune et la situation topographique. Puisque ces sources sont primitives si on les compare aux exigences modernes démographiques, l'étude se limite à des évaluations.

Dans la première partie, en base des données relatives au milieu du XV^e siècle, resp. à la fin du XVII^e siècle qui étaient à sa disposition pour une analyse statistique, l'auteur déduit que la stratification de la ville en ce qui concerne la production n'avait pas changé, le fondement de la subsistance des habitants étant resté l'agriculture, plus spécialement la viticulture. L'artisanat en stagnation n'avait pu satisfaire que les besoins des consommateurs ruraux des alentours les plus proches. Par la méthode appliquée dans la seconde partie, l'auteur essaie d'analyser la situation financière des contribuables, puis il met à part les deux grands groupes, au dedans desquels les effectifs des familles resp. des ménages étaient, par analogie avec d'autres villes, absolument différents. La proportion numérique entre les membres de la classes possédante et les habitants sans ressources avait été, durant les trois années examinées, assez différente, au milieu du XVI^e siècle une baisse (3000 habitants environ), au premier tiers du XVII^e siècle une hausse (4000 habitants environ), à la fin du XVII^e siècle une rechute (3500 habitants environ), pendant que le territoire habité et protégé par une muraille n'avait pas changé (Cité et faubourg ensemble 110 hectares environ). Les changements peuvent être expliqués par la fluctuation des classes pauvres, les épidémies (peste), malgré le grand nombre des victimes, n'ayant pas causé une limitation permanente.

L'auteur termine son exposé par la conclusion que le nombre d'habitants de Sopron avait, au cours du XVII^e siècle, presque atteint la limite supérieure établie objectivement par les conditions socio-économiques de l'époque; c'est pourquoi la densité relativement basse de la population peut être considérée comme justifiée.